

“Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü

(The Role of Turkish Culture in the Conversion of “Diyar-i Rum”
(Roman Land=Anatolia) into “Turkey”)

Salim KOCA*

ÖZET

Orta Çağ Türk topluluklarının hayatında, tarihin akışını değiştiren ve Türklüğün kaderini belirleyen iki önemli tarihî olay meydana gelmiştir. Bunlardan biri, Türklerin X. yüzyıldan itibaren “Gök Tanrı” inancı ile “Atlı-Göçebe Türk medeniyeti”ni terk edip, İslâm dinine ve medeniyetine girmeleridir. Diğeri ise, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu’yu fethedip, bu ülkeyi bir Türk vatanı haline getirmeleri ve Türkleştirmeleridir. Bu makalenin konusu, birinci tarihî olayın bir bakıma doğal sonucu olan ikinci tarihî olaydır. Türklerin Anadolu’yu fethetmeleri ve Türkleştirmeleri, ilk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) başlamış olup, 1071 Malazgirt zaferinden sonra gittikçe hızlanmış ve Anadolu’da kurulan Türk Devletleri ve Beylikleri zamanında da tamamlanmış ve gerçek hedefine ulaştırılmıştır. Bu arada geçen bu 3-4 asırlık süre içinde, Türklerin “Diyâr-ı Rum” (Roma Ülkesi) adıyla andıkları Anadolu, nüfus ve kültür yapısıyla tam bir Türk yurdu haline gelmiştir. Nitekim, Batı dünyasının tarih yazarları, II. Haçlı seferi sırasında (1148) Türklerle dopdolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu’ya, bundan böyle “Türkiye” (Turkhia, Turquia) demeye başlamışlardır. Batı dünyasının tescil etmiş olduğu bu tarihî gerçeği, Anadolu’nun eski sahibi olan Bizans da 1176 Miryokefalon yenilgisinden sonra kabul etmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, Batılı gezginler ve coğrafyacılar da XV. yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu’ya “Türkmen Ülkesi” (Turcomanie, Turquemenie veya Turkomania) demek suretiyle bu gerçeği pekiştirmişlerdir.

ANAHTAR KELİMELE

Türkler, Malazgirt, Miryokefalon, Oğuzlar, Anadolu, Diyâr-ı Rum, Yed Adları, Türk Dili, Millî Edebiyat

ABSTRACT

Among the lives of Medieval Turkic peoples, there have been two important historical events which changed the course of history and determined the destiny of Turks. The Turkic peoples abandoning their old belief (Kök Tâiri) and their horse-riding nomadic civilization, followed by

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

their conversion into Islam and its civilization is one of these. The other one is their conquest, turning into a homeland and Turkicizing of Anatolia starting from the 11th century. The subject of this study is the second historical event, which is the natural result of the first one. The conquest and Turkicizing of Anatolia had begun during the time of the first Seljuqid ruler Tuğrul Bey (Tuğhrul Bey, Toğrıl Beg; 1040-1063); this process speeded up continuously after the victory of Manzikert (Malazgirt) in 1071, and completed and reached its real goal during the period of Turkish states and principalities established in Anatolia. During this time period of 3-4 centuries, the land of Anatolia, called "Diyâr-i Rûm" (Roman Land) by the Turks, became a complete Turkish land with its population and cultural structure. Thus, during the Second Crusade (1148), history writers of the Western world started to use the name "Turkey" (Turkhia, Turquia) for Anatolia, which they saw as full of Turks, who defended it by all means. This historical fact, confirmed by the Western world, is also accepted by Byzantium, the ex-owner of Anatolia, following the defeat at Myriokephalonia in 1176. In the same way, Western travelers and geographers strengthened this fact by calling Eastern Anatolia "Turkmen Realm" (Turcomanie, Turquemenie or Turkomania) starting from the 15th century.

•
KEY WORDS

Turks, Malazgirt, Miryokefalón, Oguzs, Anatolia, Diyar-i Rum, Toponomy, Turkish Language, National Literature

Giriş

“Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir”.

Kemal ATATÜRK

Türkler, tarihte çok göç eden ve yayılan kavimlerin hiç kuşkusuz başında gelmektedirler. Dolayısıyla onlar, dünya coğrafyasını siyasî ve kültürel bakımdan en çok etkileyen ve değiştiren kavim olmuşlardır. Burada hemen belirtelim ki, bu göçler ve yayılmalar, Türklük için birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların bir kısmı Türklüğün aleyhine, bir kısmı da lehinedir. Aleyhte ve lehinde olan bu sonuçları, şu şekilde belirlemek mümkündür:

- *Göçler ve yayılmalar sonucunda birçok Türk topluluğu hem millî kültürünü hem de siyasî istiklâlini kaybetmiştir.* Halbuki, bu Türk topluluklarının çoğu, göç ettikleri ve yayıldıkları ülkelerde önce yerli halk üzerinde egemenlik kurarak, burarlarda da tıpkı eski yurtları Orta Asya’da olduğu gibi yeni birer siyasî teşekkül oluşturmuşlardı. Fakat, aradan az veya çok bir zaman geçtikten sonra içine girdikleri yeni çevrenin ve kültürün etkisi altında kalarak, önce millî kültürlerini ve kimliklerini, sonra da siyasî istiklâllerini yitirmişlerdir. En sonunda da, üzerinde egemenlik kurdukları toplulukların bir parçası haline gelmişlerdir. Bunlardan geriye, bugün tarihî hatıralarından başka bir şey kalmamıştır. Özellikle eski yurtlarını terk edip, Çin’e, Hindistan’a, Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya ve Balkanlar’a inen bir kısım Türklerin âkibetleri hep böyle olmuştur.

- *Göçler ve yayılmalar sonucunda bazı Türk toplulukları sadece siyasî istiklâllerini yitirmişler, kültürlerini ise korumuşlardır.* Bunlar, bugün İran’da, Kuzey Irak’ta, Kuzey Suriye’de, Afganistan’da, Çin’de, Kafkasların, Karadeniz’in kuzeyindeki ülkelerde (Rusya), Moldova’da ve Balkanlar’da öbek öbek yaşayan ve hâlâ kültürlerini korumakta direnen Türklerdir. Bu Türklerin bir zamanlar yine bu ülkelerde kendilerine ait bağımsız birer devletleri veya idareleri vardı. Bunlar, egemenlikleri altına aldıkları yerli halklara bir süre sonra siyasî istiklâllerini kaptırmışlardır. Kaptırdıkları istiklâllerini de bir daha geri alamadıkları gibi, onların egemenlikleri altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bundan sonra da

ancak onların müsaadeleri ölçüsünde kültürlerini korumaya ve devam ettirmeye çalışmışlardır.

•*Göçler ve yayılmalar sonucunda sadece büyük bir Türk topluluğu ve onun etrafında toplananlar hem siyasî istiklâlini hem de millî kültürünü günümüze kadar koruyup gelmiştir.* Bilindiği gibi, bu büyük Türk topluluğu, Göktürk ve Uygur Devletlerinin ikinci temel unsuru olan *Oğuz Türkleridir*. X. yüzyıldan itibaren İslâm dinine ve medeniyetine girmeye başlayan Oğuz Türkleri, 1040 yılında, Doğu İran'da, yani Horasan'da kurdukları Büyük Selçuklu Devletiyle Orta Doğu İslâm ülkelerine hâkim olmuşlardır. Büyük Selçuklu Devletinin Türklüğün kaderi bakımından tarihte oynadığı en önemli rol ise, anavatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzakta, Asya ile Avrupa'nın birleştiği bir noktada, yani stratejik bakımdan son derece önemli bir yer olan Anadolu'da, Türklüğe yeni bir vatan açmış olmasıdır.

Milletler için yeni bir ülke fethetmek hiç şüphesiz önemli ve büyük bir başarıdır. Fakat bir ülkenin fethedilmesi kadar, hatta ondan da fazla, o ülkenin elde tutulması ve korunması önemlidir. Bunun için öncelikle yapılması gereken iş, coğrafyanın vatanlaştırılmasıdır. Bu da ancak, fethedilen coğrafyada millî kültür değerlerini hâkim ve üstün kılmakla mümkün olur. Hatta bu da yetmez; millî kültür hâkimiyetini ve üstünlüğünü daima korumak da gerekir. Aksi takdirde fatih kavmin kültürü, bir süre sonra fethedilmiş ülkedeki yerli halkın kültürü tarafından özümseilir ki, sonunda fatih kavim tarihten silinir gider. Nitekim, kültürlerini korumakta zayıf ve yetersiz kalmış olan birçok Türk topluluğunun sonu hep böyle olmuştur.

Öyleyse, burada sorulması ve cevap verilmesi gereken soru şudur: *X. yüzyıldan itibaren topluca İslâm dinine ve medeniyetine girip, Orta Doğu İslâm dünyasına hâkim olduktan sonra Anadolu'yu fethederek, burada yeni bir vatan kuran Türkler, çeşitli ülkelere giden soydaşlarının âkibetine uğramaktan kendilerini nasıl kurtarıp, bugüne kadar millî kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır?* Hiç kuşkusuz, bu tarihî olayın bir değil, bir çok sebebi bulunmaktadır. İşte bu makalenin amacı, bu tarihî olayın nasıl gerçekleştirilmiş olduğunu araştırmak ve ortaya koymaktır.

İnsan kütlelerinin topluca kimlik değiştirmelerinde dil ve din unsurunun başlıca rolü vardır. Burada hemen belirtelim ki, içinde yaşadığı coğrafyadan ayrılmayan topluluklarda dil değiştirme olmadığı müddetçe, din değiştirme genellikle kimlik değişikliğine yol açmamaktadır. Meselâ Farslar, İslâm dinine girdikleri halde dillerini değiştirmedikleri için millî kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır. Halbuki, İslâm dinine giren Kuzey Afrika toplulukları, dillerini koruyama-

dıkları için millî kimliklerini kaybedip Araplaşmışlardır. Öte yandan, Orta Asya dışına çıkan bazı Türk toplulukları için kimlik değiştirme, genellikle din değiştirme ile başlamıştır. Meselâ, Tabgaç Türkleri ile Tuna Bulgarlarında durum tamamen böyle olmuştur. Bunlardan Tabgaç Türkleri Budizm'e girerek Çinleşmiş¹, Tuna Bulgarları da Hıristiyanlık dinine girerek Slavlaşmıştır. *Fakat, bu hususta Türkiye Türklerinin durumu tam bir istisna teşkil eder ki, işte bizim de üzerinde durduğumuz asıl konu budur.*

Anadolu'yu fethederek, burada yurt tutan Türkler, din ve medeniyet değiştirmiş olmalarına rağmen², dillerini değiştirmemişler ve onu korumasını bilmişlerdir. Aksi taktirde, anayurdun dışına çıkan diğer soydaşları gibi onların da, millî kimliklerini ve kültürlerini korumaları mümkün olmayabilirdi. Çünkü, Türkiye Türkleri, Fars ve Arap kültür coğrafyasından çoktan uzaklaşmış oldukları halde bile, dillerini Fars ve Arap kültürlerinin etkisinden tamamen kurtaramamışlardır.

Kanaatimizce, Anadolu'da Türk kimliğinin ve kültürünün korunmasında İslâm dini de müspet bir rol oynamıştır. Çünkü, Anadolu bir Hıristiyan ülkesi idi. Burada Grek ve Roma kültürleriyle bütünleşmiş Hıristiyanlık dini hâkimdi. Eğer Türkler İslâm dinine girmeden bu ülkeye gelmiş olsalardı, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara ve Orta Avrupa'ya inen soydaşları gibi Hıristiyanlaşmaları kaçınılmaz olurdu. Öte yandan, İslâm dini, tamamlanmış ve son din olduğu için bu dine giren topluluklarda, diğer semavî din mensuplarında olduğu gibi yeni bir din ihtiyacı ve arayışı hiçbir zaman olmamıştır. Zira, Alman kökenli Rus bilgini Barthold'un da tespit ettiği gibi, "tarihte İslâm dinine girip de, daha sonra bu dini bırakarak başka bir dine geçen hiçbir topluluk görülmemiştir"³. Bu tarihî gerçeğin en açık örneğini, Anadolu'da yurt tutan Müslüman Türklerde görmek mümkündür. Gerçekten de, eksik ve üstelik bozulmuş bir dinin mensupları olan Anadolu yerli halkının, en mükemmel ve en son din olan İslâm dinine mensup Türkleri din bakımından etkilemeleri hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Üstelik burada İslâm dini, tıpkı millîyet bilinci gibi, Türk kimliğini koruyucu bir rol üstlenmiştir. Böylece, Müslüman Türkler ile Hıristiyan yerli halkla-

¹ Tabgaç Türklerinin Çinleşmelerinde kendi hükümdarlarının özel gayretleri olmuştur. Meselâ onlar, Budizm'e girdikten sonra, anlaşılması ve anlatılması mümkün olmayan bir mantıkla Türk kütlelerine kendi giyimlerini ve dillerini kullanmayı yasaklamışlardır. Bu durum ise, Çinleşmeyi bir hayli kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. (Çağatay-Tezcan, 1975-76: 251; Koca, 2003-a: II, 41, 179).

² Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlar, X. yüzyıldan itibaren "Gök Tanrı" inancını terk edip, İslâm dinine, "Atlı-Göçebe Türk medeniyeti"nden de çıkıp, İslâm medeniyeti dairesine girmişlerdir.

³ Barthold, 1975: 96.

rın karışıp kaynaşması hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bundan dolayı, Anadolu'da hem yerli halk, hem de Türk toplumu hemen hemen hiç karışmadan kültürlerini ve kimliklerini koruyarak, günümüze kadar gelmişlerdir.

Anadolu'nun coğrafi durumunun da, buradaki Türk varlığının yerleşmesinde ve kökleşmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Anadolu'nun üç tarafı aşılması güç doğal engellerle, yani denizlerle çevrilidir. Tek çıkış noktası olan boğazlar da, yerleşik bir medeniyete sahip olan Bizans Devleti tarafından tutulmakta idi. Eğer burada Türklerin önüne denizler ile Bizans engeli çıkmamış olsaydı, onların boğazları kolayca aşılıp, Balkanlara ve Avrupa'nın içine doğru dağılırarak, bu geniş ve kalabalık insan coğrafyası içinde kendilerini kaybetmeleri kaçınılmaz olurdu. Nitekim, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara ve Orta Avrupa'ya inmiş olan Türklerin kaderi, hep Türklük dünyasından kopmakla sonuçlanmıştır⁴. Özellikle, Bizans'ın üç asra yakın bir süre boğazları sıkıca elinde tutması, Türklüğün hayrına olmuştur. Bu engel, devamlı batıya akış içinde olan Türk topluluklarının Anadolu'da yerleşmelerini ve kökleşmelerini sağlamıştır. Çünkü, Anadolu'ya gelen Türklerin çoğunluğu, henüz konar-göçer halde olup, bunların yerleşik hayata geçebilmeleri de belirli bir zamanı ve uygun şartları gerektirmekteydi.

Buraya kadar yapmış olduğumuz giriş mahiyetindeki genel tespitlerden sonra, şimdi asıl konumuzu ele alabiliriz. Burada özellikle belirtelim ki, bu tarihî olayın birçok cephesi vardır. Biz burada, bu tarihî olayın sadece "*siyasî, sosyal ve kültür cephesi*"ni değerlendireceğiz:

⁴ Orta Asya dışına çıkıp, Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki sahalara yayılan ve buradan da Orta Avrupa ve Balkanlara inen büyük Türk toplulukları şunlardır: Avrupa Hunları, Avarlar, Sabarlar, Ogurlar (Oğuzlar), Onogurlar (On Oğuzlar), Kuturgurlar (Dokuz Oğuzlar)/Tuna Bulgarları, Uturgurlar (Otuz Oğuzlar)/Etil Bulgarları, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kıpçaklar/Kumanlar.

1- “Coğrafyadan Vatana”

“Ülke kılıçla fethedilir, kalemle korunur”.

Yusuf Has Hâcib

“Bir millet için vatanını savunmak, aynı zamanda geçmişini, bugününü ve geleceğini savunmak demektir”.

Gustave Le Bon

Tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli batıya akış içinde olan Türk topluluklarının kaderi, Türk ordularının savaş meydanlarında kazanacakları başarıya bağlı olmuştur. Daima görevinin ve sorumluluğunun bilincinde olan Türk başkomutanları da, tarihin akışını değiştiren ve Türklüğün kaderini tayin eden büyük zaferler kazanmışlardır. Bunların en önemlileri, hiç şüphesiz, *Dandanakan* (1040), *Malazgirt* (1071), *Miryokefalon* (1176) ve *Dumlupınar* (30 Ağustos Başkumandanlık) (1922) zaferleridir⁵. *Bilindiği gibi, Dandanakan zaferi, Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşunu sağlamış ve Türklüğün önüne de İslâm dünyasının hâkimiyetini açmıştır. Malazgirt zaferi ise, Anadolu'nun fethi ve Türk vatanı haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Miryokefalon zaferi de, kurulan yeni vatanı koruyarak, Türklerin bu ülkede kalıcı olmalarını sağlamıştır. Dumlupınar zaferi ise, istilâya ve işgale uğramış olan Türk ata yurdu Anadolu'yu kurtarmış ve burada yeni bir Türk devletinin kurulmasını sağlamıştır.*

Bizim burada özellikle üzerinde duracağımız konu, Türklüğün kaderi bakımından Malazgirt ve Miryokefalon zaferlerinin ortaya çıkardığı tarihî sonuçlardır. Çünkü, Malazgirt zaferinden sonra gösterilen faaliyetlerle, diğer İslâm toplulukları gibi Türklerin de bir süre “*Diyâr-ı Rûm*” adıyla andıkları Anadolu, “*Türkiye*”, yani bir Türk vatanı haline getirilmiştir. Türk varlığının bu ülkedeki kalıcı tescili de, Miryokefalon zaferiyle yaptırılmıştır.

1071 Malazgirt zaferiyle Bizans'ın ordusunu ve teşkilâtını tamamen çöktürmüş olan Sultan Alp Arslan, savaş meydanında yapmış olduğu antlaşmanın kısa bir süre sonra hükümsüz kalması üzerine, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir⁶. Bu emir üzerine başta hanedandan Kutalmışoğulları (Süleyman-şâh ve Mansur kardeşler) olmak üzere birçok Selçuklu ve Türkmen beyi (Artuk, Tutak, Karatekin, Boldacı, Danişmend Gazi,

⁵ Bu zaferlere, İstanbul'un fethini de eklemek gerekir. Çünkü bu büyük fetih, iki parça halinde olan Türk yurdunu (Anadolu ve Rumeli) birleştirmiştir.

⁶ Urfalı Mateos, 1987: 144; Zahîreddîn Nişâbüri, 1332: 27 vd.

Mengüçük Gazi), Anadolu'da kendilerine yeni hâkimiyet sahası olacak yerlere doğru süratle ilerlemişlerdir. Öte yandan, arka arkaya yenilgiye uğrayan Bizans kuvvetleri ise, bütün çabalarına rağmen, ne Türk beylerinin ilerlemesini ve ne de Anadolu'nun fethini engelleyebilmiştir⁷. Artık Anadolu, süratli bir şekilde el ve sahip değiştirmeye başlamıştır. Bizans imparatorları ise, durduramadıkları bu fetihler karşısında, Batı dünyasından yardım istemekten başka çare bulamamışlardır⁸.

Burada özellikle belirtelim ki, Anadolu'daki bu fethin amacı, geçici bir istilâ ve işgal değil; burada yeni bir Türk vatanı kurmaktı. Zira, Selçuklu Devletinin temel unsuru olan Türkmenler (göçebe Oğuz Türkleri)⁹ için İslâm ülkelerinin hiçbir yeri uygun bir yurt olamamıştı. Türkmenler ile yerli Müslüman halklar arasında aynı mekanı kullanmaktan veya paylaşamamaktan dolayı büyük bir sıkıntı yaşanmakta idi. Selçuklu beyleri de, Türkmenlerin bu sıkıntısını giderebilmek ve yerli halkları rahatlatılabilmek için yeni bir ülke daha fethetmek zorunda kaldılar¹⁰. Bu ülke de, tabiat ve iklim şartları bakımından Türk hayat tarzına en uygun görünen Anadolu olmuştur. Bu sırada Anadolu, tamamen Bizans'ın elinde bulunmaktaydı.

Türklerden önce, hem İranlılar (Persler, Sâsânîler) hem de Müslüman Araplar, Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirmişlerdi. Hatta bu ülkeyi, uzun sayılabilecek bir süre de ellerinde tutmuşlardı. Fakat onların bu hâkimiyetleri, Anadolu'nun ne etnik yapısı ve ne de kültür yapısı üzerinde hiçbir değişiklik

⁷ Selçuklu ve Türkmen beyleri, Anadolu'nun fethine başladıklarında bu ülkeyi âdeta boşaltılmış ve harap vaziyette, Bizans idaresini de derin bir siyasi bunalım içinde buldular. Bizans ordusunun direnişi de çok zayıftı. Hatta birçok yerde, hiçbir direniş hareketi bile yoktu. Anadolu'nun yerli halkı ise, Türkleri ne İranlılar gibi rakip bir millet, ne de Araplar gibi karşı bir dinin temsilcisi olarak görüyorlardı (Roux, 1995: 154). İnançlara ve kültürlere saygılı oldukları için, birçok şehir ve kasaba halkı onlara kapılarını açmakta tereddüt etmiyordu. Öte yandan Bizans idaresi, yıllarca uyguladığı yanlış dinî ve iktisadî politikalar yüzünden kendi halkının desteğini tamamen yitirmiş bulunuyordu. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, Bizans idaresi, Anadolu'da öyle bir nefret uyandırmıştı ki, yerli halk bu idareye istemeyerek tahammül ediyordu (msl. Rumlar, Ermeniler, Süryaniler). Bu yüzden Anadolu'nun yerli halkından Türk hâkimiyetine karşı hiçbir tepki gelmemiştir. Aksine, Anadolu'nun yerli halkı, âdil ve koruyucu Türk idaresinde; toprağa, adâlete, hürriyete, vergi muafiyetine, huzura ve emniyete kavuşmuş olmaktan dolayı sevinmiştir. Burada şunu rahatça söyleyebiliriz ki, Türkler sadece Anadolu'nun coğrafyasını değil, aynı zamanda yerli halkın gönlünü de fethetmişlerdir. (Koca, 2003-b: 29, 41; Nakracas, 2005: 34).

⁸ Turan, 1971: 52 vd., 99; H. G. Wels, 1972: 204; Koca, 2003-b: 73.

⁹ İslâm dünyasında Müslüman olan Oğuzlara, diğer soydaşlarından ayırt etmek için, Müslüman Türk anlamında "Türkmen" denmiştir. Bundan böyle Türkmen adı gittikçe yaygınlık kazanarak, sonunda tamamen Oğuz adının yerini almıştır. X. yüzyılda başlayan bu değişim, XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinde tamamlanmıştır.

¹⁰ Koca, 1997: 93 vd; Koca, 2003-b: 2 vd.

yapmıştır¹¹. Sonunda Anadolu, bu fatih milletlerden eski şekliyle Bizans'a tekrar geri dönmüştür. Halbuki, Anadolu'daki Türk fetih hareketi, tâ başından beri kalıcı bir karakter taşımıştır. Daha açık ve kesin bir ifade ile söylemek gerekirse, *Türk fetih hareketi sonucunda Anadolu bir Türk vatanı haline gelmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, Türk fetihleriyle göç hareketlerinin birlikte yapılmış olması ve Türklerin Anadolu'da arka arkaya siyasî teşekküller meydana getirmeleridir.* Nitekim, fetihlerle birlikte ve aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok Türk devleti ve beyliği birden kurulmuştur. Bu Türk devletleri ve beylikleri şunlar idi:

- Türkiye Selçukluları** (=Selçuklu Sultanlığı: 1078-1308). (İznik merkez olmak üzere Marmara sahilleriyle Toros dağları arasındaki Kuzey-Batı ve İç Anadolu'da).
- Danişmendliler** (1092-1178). (Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Kayseri, Malatya şehirleri ve çevresinde).
- Mengüçükler** (1080-1228). (Erzincan, Divriği, Kemah ve Şebinkarahisar ve çevresinde).
- Saltuklular** (1092-1202). (Erzurum, Bayburt ve çevresinde).
- Ahlatşâhlar** veya **Sökmenliler** (1100-1207). (Ahlat merkez olmak üzere Van gölü çevresinde).
- Artuklular** (1101-1409). (Mardin, Hasankeyf/Hısn-ı Keyfa, Cizre, Silvan/Meyyafarikin ve Harput çevresinde).
- İnal** veya **Yinal Oğulları** (1103-1183). (Diyarbakır ve çevresinde).
- Dimlaç/Dilmaç** veya **Toğan Arslan Oğulları** (1098-1394) (Bitlis, Erzen ve Siirt yöresinde).
- Çıbık/Çubukoğulları** (1085-1113). (Harput=Hısn-ı Ziyad yöresinde).
- Çağa Bey** (1080-1097). (İzmir ve çevresinde).

¹¹ Gerek İranlılar, gerekse Müslüman Araplar, Anadolu'nun etnik yapısını değiştirememişlerdir. Fakat onlar, Anadolu'da büyük bir tahribat (yıkım) yaparak, bu ülkenin ekonomik hayatına ağır bir darbe vurmuşlardır. Çünkü Türkler bu ülkeye geldiklerinde, Anadolu ekonomisi tamamen çökmüş ve nüfusu azalmış olup, her yeri de ören vaziyetteydi. Bugün Anadolu'da "ören, viran ve höyük" kelimeleriyle oluşturulmuş birçok birleşik yer ismi bulunmaktadır ki, bunlar Anadolu'nun Bizans dönemindeki durumunu açık bir şekilde göstermektedir. Buna karşılık, aynı Anadolu'da Türk hâkimiyeti döneminden kalma "âbâd" kelimesiyle teşkil olunmuş pek çok köy ve kasaba ismi vardır ki, bunlar da harap ve perişan durumda olan yerlerin nasıl şenlendirilip, imar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

•**Kara-tekin** (1805). (Çankırı, Kastamonu ve Sinop'ta).

Bu devletlerin ve beyliklerin başında bulunan Türk beyleri, Anadolu'daki Türk varlığını henüz kuvvetlendirip kökleştirmeden Batıdan gelen bir tehdit ve tehlike ile yüz yüze geldiler. Bu tehdit ve tehlike, 1096 yılında başlayan *Haçlı istilâsı* idi. *Şurası bir gerçektir ki, kafasında ve ruhunda vatan, özgürlük, bağımsızlık fikri ve bilinci oluşmamış bir millet, istilâ ve işgal karşısında direnme iradesi göstere- mez; ya istilâcıya boyun eğer ya da onun önünden kaçır.* Burada sorulması gereken soru şudur: Acaba Türk beylerinin Haçlı istilâsı karşısında tutumu ne olacaktı? Daha doğrusu onların kafasında ve ruhunda vatan, özgürlük, bağımsızlık fikri ve bilinci var mıydı? *Burada şu kadarını söyleyelim ki, Türkler tarih sahnesine yeni çıkmış bir millet değillerdi. Binlerce yıl geriye giden büyük bir devlet tecrübeleri ve kül- tür birikimleri vardı. Eski Çin yıllıklarının kayıtlarına göre, onlar, toprağı devletin te- meli sayan bir anlayışa ve düşünceye sahiptiler. Yine onlar, durum ve şartlar ne olursa olsun, vatan toprağını terk ve feda edilemez bir değer olarak görmekteydiler. Dolayısıyla hayatlarının en çetin ve ağır mücadelesini de vatan toprağını korumak ve savunmak için vermekteydiler*¹². Nitekim Türkler, bu anlayışlarını Anadolu'da Haçlı istilâsı karşısında da hiç düşünmeden gösterdiler.

Gerçekten de ilk Haçlı seferi, Türklerin vatan savunmasında ilk sınavları olmuştur: Türkiye Selçuklu Devletinin ikinci hükümdarı I. Kılıç Arslan (1092-1107), kardeş Danişmendli beylerinden aldığı yardımla 1097 yılında Haçlı ordularına karşı İznik, Eskişehir ve Konya Ereğlisi olmak üzere üç yerde, üç büyük meydan savaşı vermiştir. O, bu savaşların hiçbirinde Haçlı ordularını durdurup, imha edememiştir. Bu arada Kılıç Arslan, Türklerin düzenli ordu savaşın- dan gerilla, gerilla savaşından da düzenli ordu savaşına geçmekteki yetenekle- rini ustalıkla kullanarak, Haçlı ordularına büyük kayıplar verdirdiği gibi, kendi savaş gücünü de daha uygun bir zamanda ve yerde tekrar kullanabilmek için daima korumuştur. Öte yandan o, 1100 ve 1101 yıllarında arka arkaya gelen üç Haçlı ordusunu Amasya ve Konya Ereğlisi'nde imha ederek, Anadolu'nun öyle kolayca istilâ ve işgal edilebilecek bir ülke olmadığını, Batı dünyasına açık bir şekilde göstermiştir. *Onun, özellikle Batı dünyasının en iyi savaşçıları karşısında gösterdiği cesaret ve kahramanlık, her türlü övgünün üstündedir*¹³. O, Haçlı ordularına

¹² De Groot, 1921: 51 vd.; Koca, 2003-a: II, 58-61. Çin yıllıklarının kayıtlarına göre, tahta çıktığı sırada komşu devlet Tung-huların ağır politik baskılarına maruz kalarak bazı tavizler vermek zorunda kalan büyük Hun hükümdarı Mete, istenen taviz toprak olunca, burada durmuş; *"Devletin temeli olan toprağı hiç kimse veremez"* diyerek, bir yıldırım harekâtı sonucunda bu şı- marık kavme, asırlarca unutamayacağı ağır bir darbe vurmuştur.

¹³ Batı dünyası, bu ilk karşılaşmada Türklerin savaş yeteneklerini ve kahramanlıklarını görüp takdir etmiştir. Bir Haçlı kroniğinde, bu taktirin ifadesi olarak, *"Türkler ve Franklar müstesna hiç*

karşı, Türk tarihinin en çetin ve en ağır vatan savunmasını yapmıştır. Daha da önemlisi o, bu hususta haleflerine ve sonraki nesillere örnek olarak, geride ölmez bir ideal bırakmıştır.

Kılıç Arslan, Batı dünyasına karşı mükemmel bir vatan savunması yaptıysa da, bu ilk Haçlı seferinin genç Türkiye Selçuklu Devleti için sonucu çok ağır olmuştur: Kılıç Arslan, başta devletin başkenti İznik olmak üzere bütün sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a ve Haçlılara kaptırarak, Konya merkez olmak üzere İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmıştır. Egemenlik sahası oldukça daralmış olan Türkiye Selçuklu Devleti de, bir kara devleti haline gelmiş ve dört taraftan sarılmıştır. Daha da kötüsü, bundan sonra Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu beylerine karşı girdiği kardeş kavgasında talihsiz ve zamansız ölümü (1107), genç Türkiye Selçuklu Devletini ağır bir otorite bunalımının içine sokmuştur. Türkiye Selçuklu tahtı da üç yıl boş kalmıştır. Bu arada, savunmasız kalan Batı Anadolu'daki Türkmenler, Bizans orduları tarafından büyük bir kıyıma (katliam) uğratılmıştır¹⁴. Türkmenler, büyük kan ve can pahasına da olsa, Bizans karşısında direnmeyi ve Anadolu'da tutunmayı başarmışlardır. Çünkü onlar da, tıpkı Türk beyleri gibi Anadolu'yu vatan olarak kabul etmişlerdi.

Türkiye Selçuklu Devletinin dördüncü hükümdarı Sultan I. Mesud (1116-1155), Türklüğün aleyhine akan tarihin akışını başarıyla Türklüğün lehine çevirmeyi başardı: Çok akıllıca bir politika izleyen Sultan Mesud, kardeş beylik Danişmendlilerin destek ve ittifakını ustalıkla kullanarak, başında bulunduğu Türkiye Selçuklu Devletini savunabilecek ve koruyabilecek kadar güçlendirdi. Fakat Sultan Mesud da, 1146 yılında Bizans ordusunun (Konya kuşatması), 1147-1148 yıllarında da Alman ve Fransız Haçlı ordularının tehdidi ve tehlikesi (II. Haçlı seferi) ile karşılaştı. *Gerek Bizans'ın, gerek Haçlıların amacı, genç Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak ve Anadolu'daki Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmaktı.* Sultan Mesud, 1146 yılında, bu gaye ile sefere çıkmış olan ve üç büyük Selçuklu engelini aşarak Konya'yı kuşatan Bizans İmparatoru Manuel'i, şehir önlerinde başarısızlığa uğratarak, devletini ve ülkesini başarıyla korumuştur¹⁵.

kimsenin şövalye olamayacağı" iddiasında bulunulmuştur. Yine aynı kronikte, "Eğer Türkler Hıristiyan olsalardı, şüphesiz kudret, cesaret ve savaş ilminde hiç kimse onlarla eşit olamazdı" denmiştir. (Turan, 1971: 102 vd.).

¹⁴ Anna Kommena, 1996: 441-443.

¹⁵ Bizans İmparatoru Manuel, bu savaşın başlangıcında bütün gücünü Konya kuşatması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bundan amacı, Konya'yı düşürerek, bir an önce sonuca gitmek idi. Bu sırada şehri içeriden savunan Selçuklu kuvvetlerinin başında Sultan Mesud'un kızlarından biri bulunuyordu. Adı kaynaklarda kaydedilmemiş olan bu genç melike, surların üzerinde, en önde başarılı bir şekilde savaşmış, cesareti ve kahramanlığı ile herkesin takdirini toplamıştır. Da-

Aynı şekilde, Alman Haçlı ordusunu Eskişehir önlerinde imha edercesine bozguna uğratmak, Fransız Haçlı ordusunu da büyük bir kuvvet olmaktan çıkacak kadar yıpratmak suretiyle hem Anadolu'yu hem de Orta Doğu İslâm ülkelerini, büyük bir tehditten ve tehlikeden kurtarmıştır. Kısaca söylememiz gerekirse, Mesud da, tıpkı babası I. Kılıç Arslan gibi Bizans'a ve Batı dünyasına karşı Türk tarihinin en mükemmel ve en başarılı vatan savunmasını yapmıştır. *Daha da önemlisi, o, bu emsalsiz vatan savunması ile özellikle Batı dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmiştir. Nitekim, Batı dünyasının tarihçileri, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle "Türkiye" (Turkhia, Turquia) adıyla anmaya başlamışlardır (1148)¹⁶.*

Görüldüğü gibi, fethinden itibaren henüz yarım asır geçmiş olmasına rağmen, Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesi olayı, tam bir gerçek olarak kendisini göstermiştir. Fakat Bizans, artık Batı dünyasının bile Türk yurdu olarak görmeye başladığı Anadolu'yu, hâlâ kendisine ait bir ülke saymaktaydı. Geri alabilmek için de fırsat ve zaman kollamaktaydı. Bunun için birçok defa geri alma teşebbüsünde bulunduyorsa da başarılı olamamıştı. Buna rağmen geri alma arzusunu ve umudunu daima korumuştur. 1176 tarihinde, kendisini çok güçlü hisseden İmparator Manuel'e, birden Anadolu'nun Bizans'a geri dönme zamanı ve fırsatı gelmiş gibi göründü. Böylece İmparator, ordusunu derhal harekete geçirdi.

İmparator Manuel, Anadolu'yu geri almakta ne kadar azimli ve kararlıysa, o zaman Türkiye Selçuklu Devletinin başında bulunan Sultan II. Kılıç Arslan da onu korumakta ve savunmakta o kadar azimli ve kararlıydı. Başka bir deyişle, her iki tarafın da fikri, hak ve davalarından vazgeçmeyecek derecede güçlü idi. Sonunda tarafların orduları, bugünkü Denizli'nin Çivril ilçesi yakınlarındaki Kûfî Çayı vadisinde, Anadolu'nun ve Türklüğün kaderini tayin için karşı karşıya geldiler. Kılıç Arslan, burada Bizans ordusunu imha edercesine bozguna uğrattı, Malazgirt'ten sonra Türk tarihinin ikinci büyük zaferini kazandı. Tarihe "*Miryokefalon*" adıyla geçen bu yenilgiden sonra İmparator Manuel ve ordu-

ha doğrusu, Mesud'un kızı burada Türk kadınının vatan savunmasında emsalsiz bir örneğini sergilemiştir. (Niketas, 1995: 36).

¹⁶ Turan, 1971: 196; Turan, 1980: 295, 355 vd.; Danişmend, 1966: 119-124; Koca, 2003-a: II, 54.; Koca, 2003-b: II, 142.

sunun kalan kısmı, ancak Kılıç Arslan'ın merhameti ve yardımı sayesinde İstanbul'a dönebildi¹⁷.

Böylece, Malazgirt zaferiyle açılan vatan (Anadolu) ve kurulan devlet (Türkiye Selçuklu Devleti), Miryokefalon zaferiyle korunmuş ve emniyet altına alınmıştır. Zira Bizans İmparatoru Manuel, bu sefere, Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak, Türkleri tamamen imha etmek veya Anadolu'dan atmak niyetiyle çıkmış bulunuyordu. Eğer, bu zafer Bizans İmparatoru tarafından kazanılmış olsaydı, Türklerin devletlerini korumaları ve Anadolu'da tutunmaları mümkün olmayabilirdi. Daha doğrusu, Anadolu'daki Türk varlığının geleceği büyük bir tehlike içine düşebilirdi. Hatta Anadolu tamamen elden çıkabilirdi. Bütün bu durumları göz önüne alarak bir yargıya varmak gerekirse, Miryokefalon zaferi Türkler için “devlet ve vatan koruyucu zafer” olarak, tarihteki gerçek yerini ve değerini almıştır¹⁸.

Miryokefalon zaferinin tarihî sonucu bununla da sınırlı kalmamıştır: *Her şeyden önce bu zafer, Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarma planını tamamen çöktürmüştür. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Bizans, Malazgirt meydan savaşından beri, 105 yıl gibi uzun bir süre taşımış olduğu Anadolu'yu Türklerden geri alma ümidini, Miryokefalon yenilgisinden sonra tamamen yitirmiştir. Tıpkı Batulular gibi Bizans da, bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştır*¹⁹. Bu bakımdan, Miryokefalon zaferini, Malazgirt zaferinin tam bir tescili saymak gerekir.

Miryokefalon zaferi, tıpkı Malazgirt zaferi gibi, tarihin akışını Bizans'ın aleyhine, Türklüğün de lehine çeviren bir zafer olmuştur. Bu zaferden sonra Bizans İmparatorluğunun Batı Anadolu'daki güçlü durumu tamamen çökmüş-

¹⁷ Hem Sultan Alp Arslan hem de Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans imparatorlarını (Romanos Diogenes, Manuel) İstanbul'a Selçuklu beyleri ve müfrezelerinin refakatinde göndermişlerdir. Halbuki, Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden, Sultan II. Kılıç Arslan da Miryokefalon zaferinden sonra Bizans İmparatorluğunu tamamen ortadan kaldıracak durumdaydılar. Her iki Türk hükümdarının da büyük zaferlerden sonra barışa yönelmeleri ve Bizans imparatorlarını serbest bırakmaları, hiç kuşkusuz, Türk insanlık anlayışı ile, yani Türk karakteri ile ilgili birer davranış idi: Batılı insan rakibini yenmişse veya zayıf görmüşse, ona hiçbir hayat hakkı tanımaz. Üstelik onu daha da ezer. Halbuki, yenilmiş düşmanı daha fazla ezmek, Türk insanlık anlayışı ile bağdaşmaz. Türk insanı, ancak rakibi güçlü olursa veya kendisine direnirse, onunla savaşır. Rakibi yenilmişse veya zayıf duruma düşmüşse, onu ezmek şöyle dursun, hi-maye eder; ona merhamet ve şefkat gösterir. Büyük Türkolog Kaşgarlı Mahmûd da, eski Türk kahramanını tarif ederken, “*Ya yavuz düşmana boyun eğdirir ya da onu geri döndürür*” der. Hiçbir zaman düşmanı imha eder demez. İşte Türk karakteri tarihte böyle idi; şimdi de böyledir.

¹⁸ Köymen, 1977: 29; Köymen, 1989: 277 vd.; Koca, 2003-b: 194.

¹⁹ Köymen, 1977: 30; Turan, 1971: 210; Kafesoğlu, 1972: 95; Gordlevski, 1988: 48; Cahen, 1984: 116; Kienitz, tarihsiz: 123; Çay, 1987: 83; Koca, 2003-b: 195.

tür. Özellikle sınırlarda toplanmış olan kalabalık Türkmen kütellerinin önu açılmıştır. Artık, Bizans ordusunun tehdit ve tehlikesinden kendisini büyük ölçüde kurtarmış olan Türkmen kütelleri, süratle sahillere doğru yayılmaya başlamışlardır. Daha da önemlisi, bu yayılmanın sonunda, Anadolu Türk beyliklerinin temelleri atılmış olduğu gibi, Batı Anadolu ile sahillerin fethine ve Türkleştirilmesine de uygun zemin ve şartlar hazırlanmış oldu.

Miryokefalon zaferinden sonra Türkiye Selçuklu sultanlarının önündeki en önemli mesele, Anadolu'da siyasî bütünlüğü sağlamak ve devleti doğal sınırlarına ulaştırmak olmuştur. Zira, devletin ve vatanın savunulması ve korunması, ancak Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması ve devletin doğal sınırlarına ulaştırılmasıyla mümkün olabilecekti. Bu gerçeği çok iyi görmüş ve kavramış olan Türkiye Selçuklu sultanları, bir taraftan Anadolu'daki diğer Türk devletlerini ve beyliklerini Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirirken, diğer taraftan da Anadolu'nun doğal sınırları olan denizlere ulaşmaya çalışmışlardır. Daha doğrusu onlar, sefer ve savaşlarını bu gayeye ulaşabilmek için daima birer vasıta yapmışlardır.

Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192), Anadolu'da Türk siyasî birliğinin önündeki en büyük engel olan Danişmendli Beyliklerini (Sivas şubesi: 1169; Kayseri şubesi: 1175; Malatya şubesi: 1178) birer birer ortadan kaldırıp, topraklarını ilhak etmek suretiyle, bu hususta ilk ve en önemli başarıyı elde etmiştir²⁰. Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan II. Süleyman-şâh ise (1196-1204), aynı gaye ile Erzurum Saltuklu Beyliğine son vererek (1202), babasının faaliyetine devam etmiştir. Türk birliğinin sağlandığı ölçüde Anadolu'nun emniyetinin artacağını ve savunmasının kolaylaşacağını çok iyi kavramış olan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da (1220-1237), Erzincan Mengüçük Beyliğini (1228), Erzurum Selçuklu Kolunu (1230) ve Harput Sökmen Oğulları Beyliğini ortadan kaldırmak suretiyle (1234), dedesi II. Kılıç Arslan'ın başlatmış olduğu faaliyeti, büyük ölçüde tamamlamış ve gerçek hedefine ulaştırmıştır.

Türkiye Selçuklu sultanları, bu arada faaliyetlerinin öteki cephesini de ihmal etmemişlerdir. Onlar, devleti sarılmış bir kara devleti halinden kurtarabilmek ve doğal sınırları olan denizlere ulaştırabilmek için de, büyük gayret gös-

²⁰ Sultan II. Kılıç Arslan'ın Miryokefalon zaferi ile Bizans'ın emeline son vermesi ve Danişmend Beyliklerini ortadan kaldırıp topraklarını ilhak etmesi, Türklerin Anadolu'da geniş imar faaliyetinde bulunabilmeleri ve kalıcı eserler meydana getirebilmeleri için uygun bir ortam yaratmıştır. Çünkü, Sultan II. Kılıç Arslan'ın bu başarıları, Anadolu'yu siyasî istikrara kavuşturmuş olup, bu da medenî faaliyetlere girişilmesine imkân ve fırsat vermiştir. (Bu husus ileride tekrar ele alınacaktır).

termişlerdir. Bu hususta yine ilk teşebbüste bulunan Türkiye Selçuklu hükümdarı, Sultan II. Kılıç Arslan'dır. II. Kılıç Arslan, bir taraftan komutanlarını (Atabeg²¹, Sami) Ege bölgesinin fethine gönderirken, diğer taraftan bizzat kendisi, Antalya'yı fethetmek suretiyle devletin sınırlarını Akdeniz'e ulaştırmak istemişse de, bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Kılıç Arslan'ın oğlu Süleyman-şâh (II.), meliklik zamanında Tokat'tan hareket edip, Samsun ve çevresini fethederek, babasının politikasını kuzeyde başarıya ulaştırmıştır. Fakat, Süleyman-şâh'ın Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmek üzere bölgeden ayrılmasından sonra (1196), bu sahil şehri elden çıkmıştır. Buna rağmen, Samsun'un kenarında oluşmuş olan Türk kolonisi, şehir tekrar Türkler tarafından alınuncaya kadar varlığını korumuştur.

Devleti sarılmış olmaktan kurtarıp, doğal sınırlarına ulaştırma faaliyetinde ilk önemli ve kalıcı başarıyı elde eden Türkiye Selçuklu hükümdarı ise, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir (1204-1211). Keyhüsrev, 1207 yılında Antalya şehrini sürekli ve ısrarlı bir kuşatma sonucunda ele geçirerek, devleti doğal sınırlarına ulaştırmada ilk önemli ve büyük adımı atmıştır. Fakat, Keyhüsrev'in yerini alan oğlu Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un saltanatının ilk yıllarında, Türkiye Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu otorite bunalımından yararlanan Antalya Rumları, Kıbrıs Franklarıyla birleşip, kanlı bir gece baskınıyla şehirdeki Türk hâkimiyetine son vermişlerdir. Kısa sürede iç meselesini halleden Keykâvus (1211-1220), önce Sinop'u fethetmek (1214) ve sonra da Antalya'yı geri almak (1216) suretiyle devletin sınırlarını, bir daha değişmemek üzere kuzeyde ve güneyde denizlere ulaştırmıştır. Antalya'da kurduğu bir deniz filosunu, diğer Akdeniz sahillerini ele geçirmek için değerlendiren Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da, Kalonoros (Alâ'îyye=Alanya) ve Alara kalelerini fethederek (1223), babası Keyhüsrev'in ve kardeşi Keykâvus'un faaliyetlerini tamamlamış, Türkiye Selçuklu Devletini en geniş sınırlarına kavuşturmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti, Alâeddîn Keykubâd zamanında (1220-1237), artık siyasî bütünlüğünü büyük ölçüde sağlamış olup, sınırları da kuzeyde, güneyde ve doğuda bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına ulaşmış bulunuyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti, Sultan Alâeddîn Keykubâd'dan sonra, daha önce batıdan (Haçlılar ve Bizans) olduğu gibi, doğudan da büyük bir istilâ hareketine maruz kaldı. Bu, *Moğol istilâsı* idi. Bu sırada Türkiye Selçuklu tahtında bulu-

²¹ 1177 yılında, Sultan II. Kılıç Arslan'ın emri ile harekete geçen Atabeg, Menderes nehri boyunca ilerleyerek, Adalar Denizine (Ege) ulaşmıştır. Atabeg, bu başarısının sembolü olarak, buradan Kılıç Arslan'a götürmek üzere yanına "deniz suyu, kum ve kayık küreği" almıştır. Fakat o, geri dönerken Bizans ordusunun pususuna düşmüş ve yapılan çarpışmada hayatını kaybetmiştir (Niketas, 1995: 133 vd.).

nan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246), Moğollar karşısında kuvvetli bir mücadele iradesi ortaya koyamadı. 1243 yılında, Erzincan'ın Köseadağ yöresinde yapılan savaşta Moğollara, utanç verici bir şekilde yenildi ve kaçtı²². Bu olay, tarihin mazur görebileceği bir hata değildi; bütün ülke acı, utanç ve nefret dalgalarıyla çalkalandı. Türkiye Selçuklu Devleti de bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girdi. Devrin kaynağı Aksarayî'nin ifadesi ile Türkiye Selçuklu Devletinde korkunç bir “*çöküş, feryat ve zillet*” devri başladı²³. Bu karanlık devir, Türkiye Selçuklu iktidarının kendi içindeki tükenişine kadar devam etti (1308). Türkiye Selçuklu Devletinin bu hazin çöküşünün arifesinde, Türklüğün yaşama azmi ve var olma iradesi, yeni devletler ve beylikler şeklinde tekrar tecelli etti. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, çöken Türkiye Selçuklu Devletinin varisi ve devamı olarak Anadolu'da 20 kadar Türk beyliği birden kuruldu²⁴. Böylece Türklüğün yıldızı tekrar parladı.

Anadolu Türk Beyliklerinin Türk tarihinde oynadıkları en önemli rol şudur: Türkiye Selçuklu sultanları Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde bazı yerleri fethedememişlerdi. Özellikle Türkiye Selçuklu Devletinin batı, kuzey ve güney uçlarında kurulan Türk Beylikleri, bu yerleri alarak, Anadolu'nun fethini tamamlamışlardır. *Böylece, Türkiye Selçukluları ile başlayan Anadolu'yu Türkleştirme ve Türk vatanı haline getirme faaliyeti, Beylikler devrinde Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerindeki henüz alınamamış yerlerin de fethi ile büyük ölçüde hedefine ulaştırılmıştır. Yine Türkiye Selçukluları zamanında İç Anadolu'da toplanmış olan Türk nüfusu, Anadolu Türk Beylikleri vasıtasıyla sahil bölgelerine yayılmıştır. Bunun doğal*

²² İlk Selçuklu sultanlarının Haçlı ve Bizans orduları karşısında vatan savunmasında gösterdikleri azim ve irade ile Keyhüsrev'in Moğol orduları karşısındaki utanç verici yenilgisini ve kaçışını karşılaştıracak olursak, bu tabloda kahramanlığın ve cesaretin yerini korkaklığın, vatanseverliğin yerini de ihanetin almış olduğunu görürüz.

²³ Bu dönemde, dinamik Türk toplum yapısı ve Türklerin kuvvetli devlet anlayışları sayesinde Türkiye Selçuklu Devletinin iktisadî ve kültürel gelişmesi durmamış ise de, liyakatsiz sultanlar ve Moğollarla işbirliği halinde olan İran kökenli devlet adamlarının manevî düşüklüğü ve ihtirasları yüzünden Selçuklu iktidarı günden güne zayıflamış ve sonunda tarihî fonksiyonunu tamamen yitirmiştir. Öte yandan bu dönemde Moğol istilâ ve işgalinin yarattığı bunalımı gidermek veya azaltmak için Mevlâna yüksek tabakaya, Hacı Bektaş Velî orta tabakaya, Yunus Emre de geniş halk kütelerine rehberlik etmek suretiyle müspet rol oynamışlardır.

²⁴ Bu Türk beyliklerinin adları şunlardır: Karamanoğulları Beyliği (Ermenek, Karaman, Konya), Denizli/Lâdik Beyleri (İnançoğulları), Çobanoğulları (Kastamonu), Eşrefoğulları (Beşşehir), Hamidoğulları Beyliği (Isparta, Eğridir), Sâhib Ata Oğulları (Afyonkarahisar), Alâ'iyye (Alanya) Beyleri, Germiyân Beyliği (Kütahya), Karesi Beyliği (Balıkesir), Saruhanoğulları Beyliği (Manisa), Aydınoğulları Beyliği (Birgi, İzmir, Tire, Ödemiş, Selçuk), Menteşe Beyliği (Fethiye, Muğla, Balat), Candaroğulları Beyliği (Kastamonu, Sinop), Pervanoğulları (Sinop), Eratnalılar (Sivas), Kadı Burhaneddîn Ahmed Hükümeti (Sivas), Taceddinoğulları (Niksar), Dulkadir Beyliği (Elbistan, Maraş), Ramazanoğulları Beyliği (Adana).

sonucu olarak da, Türk nüfusu ve Türk kültürü, Anadolu'nun her yerinde hâkim ve üstün duruma gelmiştir.

Anadolu Türk Beylikleri devri, Batı Anadolu'nun fethini ve Türkleştirme faaliyetini tamamlama bakımından Türklüğün ne kadar lehine ve hayrına olduysa, siyasî bakımdan da o kadar Türklüğün aleyhine ve zararına olmuştur. Çünkü, Beylikler döneminde siyasî bütünlüğünü kaybetmiş olan Anadolu, 20 civarında parçaya bölünmüştür. Bu, hiç şüphesiz, istilâlara açık bir ülke olan Anadolu için çok tehlikeli bir durum idi. Üstelik Anadolu'nun bu haliyle korunması ve savunulması da son derece güçtü. Buradaki siyasî varlığın devamı, ancak siyasî bütünlüğün sağlanması ile mümkün olabilirdi. Batı Anadolu'da sağlam ve güçlü bir beylik kurmuş olan Osmanlı beyleri, bu tehlikeli durumu anlamakta ve kavramakta geç kalmamışlardır. Onlar, bir taraftan batıda önemli fetihler gerçekleştirmek suretiyle devletlerini devamlı büyütürlerken, diğer taraftan da Türk Beyliklerini birer birer ortadan kaldırıp, topraklarını ilhak etmek suretiyle Anadolu'yu Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında birleştirmişlerdir²⁵. Bundan sonra Anadolu'nun siyasî bütünlüğü ve birliği, hiç bozulmadan günümüze kadar korunup gelmiştir.

Bu konuya son vermeden önce, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin, özellikle Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Türleşmesinde oynadıkları rolden kısaca söz etmeliyiz. Çünkü, Anadolu'nun batı, kuzey ve güney uçlarında kurulan Türk Beyliklerinin bu bölgelerin Türkleşmesinde oynadıkları rolün bir benzerini, *Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri* de Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde oynamışlardır.

İran ve Irak'a hâkim Moğol İlhanlı Devletinin XIV. yüzyılın içinde parçalanıp dağılması üzerine, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da iki Türk devleti birden tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlardan biri Karakoyunlular, diğeri ise Akkoyunlular Devletidir. Karakoyunlular, Van gölü kıyısındaki Erciş'i kendilerine merkez edininip, Erzurum-Musul arasındaki sahalara, yani Anadolu'nun doğu uçlarına yerleşmişlerdir. Akkoyunlular da Diyarbakır merkez olmak üzere Güney-Doğu Anadolu bölgesinde yurt tutmuşlardır.

²⁵ Osmanlı hükümdarlarından Orhan Beyin Karesi Beyliğini ortadan kaldırmasıyla başlayan Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti altında Türk birliğini kurma ve Anadolu'nun siyasî bütünlüğünü sağlama faaliyeti, Sultan I. Murad, Yıldırım Bayezid, Mehmed Çelebi ve Sultan II. Murad zamanında devam etmiş, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim zamanında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu faaliyet, Sultan I. Ahmed'in saltanatı zamanında (1603-1617) son olarak Ramazanoğulları beylerine ait toprakların ilhak edilmesiyle gerçek hedefine ulaştırılmıştır (1608).

Tamamen Oğuz (Türkmen) boylarına dayanan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde, daha önce Dilmaç veya Toğan Arslan Oğulları, Yınal Oğulları, Danişmendliler, Saltuklular, Artuklular, Ahlatşâhlar ve Selçuklular tarafından başlatılmış olan Türkleştirmeyi, XV. yüzyıl içinde tamamlayarak, bu faaliyeti gerçek hedefine ulaştırmışlardır. Özellikle Akkoyunlular, kendilerinden önce hiçbir devlet ve kavim tarafından erişilememiş olan Dersim dağlık yöresine girmişler ve yöreye kuvvetlice yerleşip, buradaki yerli halka hâkimiyetlerini tanıtmışlardır. Ayrıca, Akkoyunlulara bağlı *Harbendelü* Türkmen oymakları da, ilk defa Malatya, Dersim ve Çemişkezek yöresinde yurt tutarak, yörenin Türkleştirmesinde başlıca rol oynamışlardır. Harbendelü oymaklarının bir kısmı, daha sonra batıya göç edip, Batı Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bugünkü bir zeybek türküsü ve oyunu olan "*Harmandalı*", hâlâ Harbendelü oymaklarının bir hatırası olarak Batı Anadolu'da zevkle söylenmekte ve oynanmaktadır²⁶.

Akkoyunluların Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde kuvvetlice yerleşmeleri ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmeleri sonucunda, Batılı gezginler ile Batılı ve Osmanlı coğrafyacıları, Doğu Anadolu bölgesine "*Türkmen Ülkesi*" adını vermişlerdir²⁷. Zira Türkmenler, XV. yüzyılda, bölgede nüfus ve kültür hâkimiyetlerini tamamen sağlamış bulunuyorlardı. Meselâ, Türkmenlerin eski yurtlarında, Oğuz-Kıpçak mücadelesi sonucunda (Sirderya/Seyhun/ İnci nehri çevresi) çekirdeği atılmış olan ünlü *Dede Korkut Destanları*, ilk fetihler sırasında Anadolu'ya getirildiği gibi, buradaki mücadeleler sonucunda da oluşum safhasını tamamlamış ve bir Türk aydını tarafından yazıya geçirilmiştir. Hatta bu destanlar, XV.-XVI. yüzyıllarda, Kuzey-Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmenler arasında canlı olarak yaşamakta olup, halk bilgeleri ve ozanlar tarafından bayramlarda, düğünlerde, şenliklerde (festival) ve gece sohbetlerinde dile getirilmekteydi.

XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Karakoyunlu hükümdarı Cihângîr'i yenip, devletin merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıması, bölgeden çok miktarda Türkmen'in İran'a göçmesine

²⁶ Sümer, 1959: 14; Gündüz, 1997: 75.

²⁷ Pauthier, 1865: 35, 36 "Cette contrée de l'Asie Mineure, ainsi appelée du nom des Turkomans, tribus turques qui la conquièrent vers le milieu du onzième siècle" (=XI. yüzyılın ortalarına doğru Türk boylarının fethettiği Küçük Asya, artık Türkmen Ülkesi diye adlandırılmıştır). Moule ve Pelliot, 1938: 20; Baykara, 1976: 61 vdd.; Baykara, 1988: 26, 78, 145-150, 154, 156-157; Koca, 2003: 54. Doğu Anadolu bölgesine Batı kaynaklarında "Turcomanie", Turquemenie veya Turkomania" (Türkmen Ülkesi). Türk kaynaklarında da "Bilâd-ı Türkmen" veya "Diyâr-ı Türkmen" (Türkmen Ülkesi) denmiştir.

sebeplere olmuştur. Fakat bu olumsuz durum, bölgeye “*Türkmen Ülkesi*” olma vasfını kaybettirememiştir²⁸. Zira, Kuzey-Doğu Anadolu bölgesi XX. yüzyılda bile hâlâ “*Türkmen Ülkesi*” adıyla anılmaktaydı.

Türk kökenli bir aileden gelen Şâh İsmail’in Türkmen kütlelerine dayanarak, XVI. yüzyılın başlarında, Doğu Anadolu ve İran’a hâkim Akkoyunlular Devletini yıkarak Safevî Devletini kurması, Anadolu Türklüğü için tam bir felâket olmuştur²⁹. Zira, mezhep ideolojisine dayanan bu devlet, Türkmen kütleleri için daima bir cazibe merkezi olmuştur. Dolayısıyla, bu zamana kadar İran’dan Anadolu’ya olan Türk göçleri, birden yön ve yer değiştirmiştir. Şâh İsmail’in yoğun mezhep propagandaları sonucunda, sadece Doğu Anadolu’dan değil, Batı Anadolu’dan da, özellikle Teke (Antalya) ve Menteşe (Muğla) ellere birçok Türkmen kütlesi İran’a göç etmiştir. Bu durum, özellikle Doğu Anadolu’daki Türk nüfusunu azaltmış ve zayıflatmıştır³⁰. Daha da kötüsü, Şiîlik inancı, İran’ı âdeta bir “demirperde” ülkesi haline getirmiştir. Bu yüzden, Anadolu Türklüğü ile İran ve Türkistan Türklüğü arasındaki kültür alış-verişi en az dereceye düşmüştür. Buna rağmen, “Şiîlik demirperdesi”, Azerbaycan Türkleri arasından çıkmış olan “Âşık Garib, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber” gibi halk hikâyelerinin Anadolu’da yayılmasına ve XVII. yüzyıldaki ünlü Celâlîlerden biri olan “Koroğlu”nun da İran ve Türkmenistan Türklerinin millî destan kahramanları olmasına engel olamamıştır³¹.

Akkoyunlu Türkmen Devletinin merkezini İran’a alması ve bunun arkasında da İran’da mezhep ideolojine dayanan Safevî Devletinin kurulması, Doğu ve Güney-Doğu Türklüğünü nüfus bakımından zayıflatmışsa da bölgedeki Türk varlığını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bölgede kökleşmiş olan Türk varlığı Memlûkluk ve Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde de kuvvetli bir şekilde

²⁸ Sümer, 1959: 14.

²⁹ İran, Şâh İsmail’den itibaren 1925 yılına kadar hep Türk hanedanları (Safevî, Afşar, Kaçar) tarafından idare edilmiştir. İran’da, Farsların devlet kuramaması, aksine Türklerin devlet kurması, Anadolu Türklüğünün tamamen aleyhine olmuştur. Zira, Şiîlik örtüsü altında Fars kültürü, bu ülkede Türk dilini yok edemediyse de, Türklerin duygu ve inançlarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Onları, âdeta Türkçe konuşan Farslar haline getirmiştir. Daha da kötüsü, onların Anadolu’ya olan göçlerini tamamen durdurmuştur. Üstelik, yazı dilinde İran ile Anadolu Türkleri arasındaki birliği ve bağı da koparmıştır. İran’daki Türk hanedanlarının zararları bununla da sınırlı kalmamıştır. Onlar, özellikle Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında âdeta bir demir perde çekerek, kültür ve nüfus akışını daima engellemişlerdir. Osmanlı Devleti, çok uğraşmasına rağmen bu İran engelini ortadan kaldırıp, Orta Asya yolunu açamamıştır. Kanaatimizce Osmanlı Devleti, batıda heba ettiği büyük gücünü doğuda kullanmış olsaydı, Türklüğün bugünkü durumu tamamen başka olabilirdi.

³⁰ Bu hususta geniş bilgi için bkz. F. Sümer, Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976.

³¹ Sümer, 1993: IV, 10.

kendisini hissettirmiştir. Bu durumu Memlûklu ve Osmanlı dönemlerinin kaynakları açıkça ortaya koymaktadır. Meselâ, Urfa'nın kuzey doğusundaki yöreler Oğuzların "Döğer" oymakları tarafından yoğun bir şekilde iskân edilmiştir ki, Memlûkler devrinde bu yerler onların kendi boy adlarıyla, yani "Döğerlü" adıyla anılmaktaydı³². Ayrıca bu yöreye "Bayındır, Kınık, Beydili ve Aşşar" gibi Oğuz boylarından da bir çok oymak daha gelip yerleşmiştir. Tarihçi Naima'nın verdiği bilgiye göre de, Osmanlı devrinde Diyarbakır ile Halep arasındaki en güzel yaylaklar, tamamen "Beydili" oymakları tarafından tutulmuştur³³.

Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesindeki Türk topluluklarının yerleşmesini ve Türk kültürünün hâkimiyetini, yine bölgedeki tarihî yer adları da dolaylı olarak desteklemektedir. Meselâ, bu bölgelerde "Türkmen veya Türkân" (Diyarbakır), "Karkın-dere" (Diyarbakır), "Karakeçi" (Siverek), "Kanlı-avşar" (Urfa), "Döğer" (Urfa), "Salur" (Karacadağ), "Kınık" (Ahlat), "Türkmen-deresi" (Mardin) "Harezmi veya Harezmi" (Mardin, Urfa), "Çekil/Çiğil" (Diyarbakır), "Halaç" (Van), "Çarugî/Çaruklu" (Diyarbakır), "Kanglı Madrabı" ve "Bismil/Basmıl" (Diyarbakır) gibi Oğuz boylarının ve Türk topluluklarının adını taşıyan bir çok yer ismi bulunmaktadır³⁴. Türk kültürünün hatırasını üzerinde taşıyan bu yer adları, bölgedeki bugünkü Türk etnik yapısının da hâlâ en açık delillerini oluşturmaktadır. Ayrıca, ilk Türkmen Beyliklerinin kurulmasından itibaren kaynaklarda geçen "Koçhisar, Yarukiyiye³⁵, Sökmen-âbâd, Akça-kale, Alıncak, Akça-hisar, Sürmeli, Viranşehir veya Örenşehir, Ovacık, Karahan, Kara-taş, Gölcük, Bademli (Ergani), Ak-ziyaret, Şeyh Künbedi, Karçuk" gibi köy ve kasaba adları, "Tarman dağı, Aladağ, Gümüş-tepe, Bulanık Dere, Balıklı Göl, Karaman Suyu (Ab-ı Karaman=Batman Suyu), Murat, Aksu, Türkmen-deresi, Esen Dere" gibi dağ, göl ve akarsu adları ile "Karaca-dağ, Sultan Yaylak, Uyku Pınarı, Ağa Deve, Ak-kaya Bingöl, Pamuklu, Akma-taş, Kara-köprü, Karaman köprüsü (cısır Karaman), Karamağara, Demir-köprü, Devegeçidi, Deveboynu" gibi Türkçe ve Türkçeleşmiş yöre ve mevki adları da Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerindeki Türkleşmeye bütün yönleriyle tanıklık etmektedir³⁶.

³² Sümer, 1972: 254.

³³ Sümer, 1972: 299, 302 vd.

³⁴ Gökalp, 2007: 623 vd., 626, 633; Sezen, 2006; Turan, 1973, 128. "Salur, Çaruklu, Kanglı, Halaç, Çiğil ve Basmıl" gibi Oğuz boyları ve Türk toplulukları, Harezmsâhlar hükümdarı Celâleddin Mengüberti ile Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir.

³⁵ "Yarukiyiye", Selçuklu devrinin ünlü Türkmen beyi Artuk'un oğullarından Alp Yaruk adına izafeten kurulmuş bir kasabadır.

³⁶ Turan, 1973: 129, 239 vd.

Güney-Doğu Anadolu bölgesindeki bu kuvvetli Türk kimliği ve kültürü, daha sonraki dönemlerde kısmen de olsa kendisini koruyamamıştır. Bölgedeki Oğuz boylarına ve Türk topluluklarına mensup bazı bölükler, zamanla dillerini ve kimliklerini yitirmiştir. Meselâ, büyük Türk sosyologu Ziya Gökalp'in tespitlerine göre, Diyarbakır'ın Karacadağ yöresinde oturan "*Türkân*" aşiretinin bütün fertleri Oğuzların "*Beydili*" boyuna mensup olduklarını bilmelerine rağmen, bunlar zamanla kendi dillerini unutmuş olup, bugün Kürtçe konuşmaktadırlar. Siverek'teki "*Karakeçi*" aşireti de Osmanlı Devletini kuran "*Kayı boyu*" ile akraba olduğu halde, bu Türkmen kütlesi de Türkçe'yi unutmuştur. Aynı şekilde Urfa yöresindeki "*Döğer ve Beydili*" oymakları da kendi dillerini kaybetmişlerdir. Halbuki, Suriye'nin Carablus ve Rakka kentlerinde yaşayan "*Döğer ve Beydili oymakları*" kendi dilleri olan Türkçe'yi korumuştur. Yine Siverek'teki "*Bucak aşireti*" de Türkçe'yi unutmuş durumdadır. Bu aşiretin Suriye'nin Lazkiye kentine bağlı "*Bucak ve Bayır*" kasabalarındaki akrabaları ise, hâlâ Türkçe konuşmaktadır³⁷. Bu hususta yapılacak geniş bir araştırma, hiç kuşkusuz bu örnekleri daha da artıracaktır. Böyle bir araştırma da, tarihî gerçekleri ortaya çıkarmak için sadece ilmî değil, aynı zamanda millî bir görev olacaktır.

2. Türklerin Anadolu'ya Yerleşmeleri ve Nüfus Hâkimiyetini Sağlamaları

**"Bir iklimin (ülke) manzarası,
mimarisi ve halkı arasında halis
ve tam bir ahenk mevcutsa, orada
gözlere bir vatan tablosu görülür".**

Yahya Kemal Beyatlı

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce, özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde, bu ülkede pek çok şehir ve kasaba vardı. Fakat, bu şehirlerin ve kasabaların birçoğu, askerî garnizon özelliğinde idi. Daha doğrusu, bu şehirler ve kasabalar, başlangıçta birer askerî garnizon (castron=kale-kent) olarak kurulmuşlardı. Bu özelliklerini de sonuna kadar korumuşlardır. Dolayısıyla bunların hiçbirisi gerçek anlamda bir şehir değildi. Meselâ *Afyon* (Karahisar-ı Sahib veya Karahisar-ı Devle), *Sivrihisar* (Seferihisar)³⁸, *İncehisar*³⁹, *Şebinkarahisar* (Karahisar-ı Köğonya veya Şapın Karahisar)⁴⁰, *Hasankeyf*, *Adıyaman*, *Harput* gibi şehirler ve

³⁷ Gökalp, 2007: 623 vd.

³⁸ Bugün Eskişehir iline bağlı Sivrihisar ilçesi.

³⁹ Bugün Afyon iline bağlı İncehisar ilçesi.

⁴⁰ Bu gün Anadolu'da "karahisar" adıyla Selçuklu devrinden kalma daha birçok kale-kent bulunmaktadır. Bunların adları şöyledir: "Karahisar-ı Behramşâh" (Bugün Yozgat ili Akdağmadeni ilçesine bağlı Karamağara köyü). "Karahisar-ı Yavaş veya Nevas" (Bugün Konya ili Karapınar ilçesine bağlı Karahisar köyü). "Karahisar-ı Demirlü" (Bugün Çorum ili Alaca ilçesine

kasabalar, başlangıçta birer kale-kent olarak kurulmuş ve içine garnizon yerleştirilmiş yerler idi. Türkler, askerî garnizon olarak kurulmuş bu yerleri, bazen yarı Türkçe “*karahisar*”, bazen de tamamen Arapça “*hısn* (kale, korunan yer)” sözüyle anmışlardır. Meselâ, diğer Müslümanlar gibi Türkler de Hasankeyf’e “*Hısn-ı Keyfâ*”, (Keyfâ kalesi), Adıyaman’a “*Hısn-ı Mansur*” (Mansur kalesi), Harput’a da “*Hısn-ı Ziyad*” (Ziyad kalesi) demişlerdir.

Burada özellikle belirtmeliyiz ki, Bizans’ın “*castron*” dediği “*kale-kent*”lere, Türklerin “*karahisar*” demiş olmaları, bir tesadüf sonucu değildir. Bu, tamamen Türk kültürüne uygun bir şekilde ve bilinçli olarak yapılmış bir isimlendirmedir. Çünkü, Türklerin anlayışına göre, bu yerler, hâkimiyeti ve gücü temsil etmekteydi. Türkçe’de hâkimiyeti ve gücü ifade eden kavram da “*kara*” idi⁴¹. Meselâ Karahanlılar Devletinde “*han*” unvanının başına “*illig* (devlet sahibi), *buğra*, *kılıç*, *arslan*” şeklinde kelimeler getirilip, “*İllig Han*, *Buğra Han*, *Kılıç Han*, *Arslan Han*” unvanları yapıldığı gibi, “*güç*, *kuvvet*, *kudret*” anlamında “*kara*” sıfatı da getirilerek “*Kara Han*” unvanı da yapılmıştır. Bu duruma göre, “*Kara Han*”, güçlü, kuvvetli, kudretli hükümdar demektir. Türk kültürünün “*karakış*” (kışın en soğuk zamanı), “*karasu*” (kaynağı bol ve gür olan su), “*karabuğra*”⁴², “*karatoprak*”, “*karabasan*” (ağırılık, kâbus), “*karasevda*”, “*karabelâ*” gibi kelimeleri de hep aynı anlayışla söylenmiştir⁴³. Tıpkı bu örneklerde olduğu gibi, Selçuklu devri Türk’ü de, Anadolu’da Bizans’tan aldığı veya kendisinin inşa ettiği kale-kentlere de, “*karahisar*” (kuvvetli kale) adını vermiştir. Bu da gösteriyor ki, Türkler, tâ başından itibaren Anadolu’daki Bizans kültürünü tamamen silip, kendi kültürlerini hâkim kılmak istemişlerdir.

Anadolu’da, Roma ve Bizans dönemlerinde genellikle askerî garnizon olarak kurulmuş olan yerlerin şehirlere dönüştürülmesi⁴⁴, eski şehirlerin gelişti-

bağlı Kalehisar köyü). “*Karahisar-ı Teke* (Bugün Antalya ili Serik ilçesine bağlı Yanköy). “*Karahisar-ı Develi*” (Bugün Kayseri iline bağlı Yeşilhisar ilçesi). “*Karahisar-ı Osmancık*” (Bugün Çorum iline bağlı Osmancık ilçesi). “*Hamam Karahisar*” (Bugün Eskişehir ili Sivrihisar ilçesine bağlı Hamam Karahisar köyü).

⁴¹ “*Kara*” sözünün Türk kültüründe “*güç* ve *kuvvet*”ten başka birçok anlamı daha bulunmaktadır. Meselâ, Türkler, kuzeyi “*kara*” kelimesiyle ifade etmişlerdir. “*Karayel*” (kuzey batıdan esen rüzgâr), “*kara deniz*” (kuzeyde bulunan deniz) gibi. Eski Türkler, idarecileri, yani beyleri “*ak bodun*” olarak vasıflandırırken, halka da “*kara bodun*” demişlerdir. Onlar, ayrıca, mezara da “*karayer*” adını vermişlerdir.

⁴² Türkler, büyük ve güçlü mancınıklara “*karabuğra*” adını vermişlerdir.

⁴³ Bugün Anadolu’da “*kara*” kelimesi ile yapılmış 1039 adet köy ismi bulunmaktadır ki, bunların büyük bir kısmı “*güç*, *kuvvet*, *kudret*” anlamını ifade etmektedir. (Köylerimiz, 1982: 310-333).

⁴⁴ XIV. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Mustafa Darir, Türklerin Anadolu’daki kale-kentleri geliştirip şehre dönüştürmelerini, yaptığı bir benzetmede şöyle belirtmiştir: “-Söylemişdür Darir Türki dilin. -Sec’ini (kafiye) Şi’rine şî’ar (alâmet, işaret) itmiş. -Tercüme kıldı ne ziyan itti. -Bir hısn kal’a-y-ı şar (şehir) itmiş”.

rilmesi ve birçok yeni yerleşim yerinin kurulması gibi faaliyetler, özellikle Türklerin bu ülkeyi fethetmelerinden ve buraya yerleşmelerinden sonra Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği gibi, Türkler, Malazgirt zaferinden sonra 15-20 yıl gibi kısa bir süre içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethetmişlerdir. Fakat, mesele Anadolu'yu fethetmekle bitmemiştir. *Zira, bir ülkede hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için sadece askerî güç ve üstünlük yeterli olmamaktadır; aynı zamanda iyi işleyen idarî teşkilâtlar kurmak, yerleşmek ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmek de gerekmektedir.* Bunun için Türkler, Anadolu'nun İznik, Konya, İzmir, Kayseri, Çankırı, Sivas, Niksar, Tokat, Malatya, Erzincan, Divriği, Şebinkarahisar, Erzurum, Bayburt, Ahlat, Harput, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Hasankeyf, Silvan gibi şehirlerinde ilk devletlerini ve beyliklerini kurup, idarelerini oluştururlarken, aynı şehirlerde yerleşmeye, şehir hayatına geçmeye ve kalıcı kültür eserlerini meydana getirmeye de başlamışlardır.

Türkler, Anadolu'ya hem konar-göçer topluluklar halinde, hem de yerleşik hayata geçmiş ve şehir kültürüne sahip insanlar olarak gelmişlerdir⁴⁵. Yerleşik hayata geçmiş unsurlar, genellikle ele geçirilen eski şehirlerin hemen yanı başlarında yerleşerek, önceki hayatlarındaki mesleklerini ve faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Konar-göçer unsurlar ise, genellikle hayat tarzlarına uygun gördükleri sahalara, yani yaylalara, vadilere, otlaklara ve sulak ovalara, dere⁴⁶ ve orman kenarlarına yerleşmişlerdir. Bunlar da, önceki hayatlarındaki geçim vasıtaları olan besiciliğe devam etmişlerdir.

Bilindiği gibi, Selçuklu beyleri, Türkiye Selçuklu Devletini İznik merkez olmak üzere Kuzey-Batı ve İç Anadolu'da kurmuşlardır. Dolayısıyla Türklerin Anadolu'da ilk yerleştikleri şehirlerin başında İznik gelmekteydi. Fakat onlar, İznik'i I. Haçlı Seferi sırasında (1097), Bizans'a kaptırarak, Konya merkez olmak üzere İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Selçuklu beyleri, bundan sonra bütün güçlerini ve enerjilerini, İç Anadolu'daki harap vaziyette olan şehirleri geliştirme (imar etme) ve hâkimiyetlerini buradan diğer yerlere yayarak, tüm Anadolu'yu Türkleştirme faaliyeti üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bunun

⁴⁵ Sümer, 1960, 567-594.

⁴⁶ "Derebey" sözü, büyük bir ihtimalle Anadolu Türk konar-göçerlerinden kalma bir deyim olmalıdır. Bu deyim, Farsça "derre" (dere, çay, akarsu) ile Türkçe "bey" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, dere kenarında kışı geçiren oymağın başındaki beye "derebeyi" denmiştir. Bu deyim, Batı dillerindeki, "feodal" kelimesinin karşılığı olarak kullanılması ise, hiç de isabetli olmamıştır. Zira, Türk derebeylerinin (oymak beyleri) ne şatoları, ne de büyük toprakları ve karın tokluğuna çalışanları vardı.

için onlar, İznik'ten sonra kendilerine merkez (dârü'l-mülk=başkent) olarak seçtikleri Konya'dan işe başlamışlardır.

Konya, Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu I. Süleyman-şâh tarafından ele geçirildiği zaman (1074), bin veya bin beş yüz kişi civarında nüfusu olan küçük ve sönük bir İç Anadolu kasabasıydı. Etrafı, surlarla çevrili idi. Fakat, bu surların bakım ve tamiri uzun süreden beri ihmal edilmişti. Bu yüzden de bir çok yeri yıpranmış, yıkılmış ve harap bir durumdaydı. Yerli halk, surlarla çevrili olan bugünkü Alâeddîn tepesi ve çevresinde oturuyordu. Yerli halkın bir kısmı, Türk fetih geleneklerine uygun olarak ve güvenlik sebebiyle "taşra"ya (şehir dışına) sürülmüş olup, yerine de Türk nüfusu yerleştirilmişti⁴⁷. Ayrıca, şehrin ve yörenin güvenliğini sağlamak üzere Konya'nın batı kısmında bulunan Gevâle kalesine bir garnizon yerleştirilmişti. Sultan I. Kılıç Arslan, devletin ilk merkezi İznik'i Bizans'a kaptırınca, Konya ve çevresine çekilmek zorunda kalmış; fakat doğudaki yoğun faaliyetleri dolayısıyla Konya'da uzun süre oturma fırsatı bulamamıştı. Konya'nın dâimî bir hükümet merkezi oluşu ise, İsfahan'da tutuklu bulunan I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şâhinşâh'ın kaçmak suretiyle gelip, 1110 tarihinde Selçuklu tahtına çıkmasıyla başlamıştır. I. Mesud, kardeşi Şâhinşâh'tan iktidarı devraldıktan sonra (1116), ilk kasabanın yerleşim yeri olan Alâeddîn tepesi ve çevresinde *kale, cami, saray, hükümet daireleri, konut, hamam ve türbe* gibi birçok medenî eser inşa ettirerek, şehrin çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir. Sultan I. Mesud'dan sonra gelen Selçuklu sultanları da, bu eserleri, genişletmişler, tamamlamışlar ve bunlara yenilerini eklemişlerdir⁴⁸.

XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İç Anadolu'nun çehresi tamamen değişerek, tam bir Türk-İslâm ülkesi görünümünü almıştır. Meselâ, Türk-İslâm eserleriyle parlak bir hükümet merkezi haline gelmiş olan Konya, bu değişikliğe her yönüyle tanıklık etmektedir. Zira, Sultan II. Kılıç Arslan'ın son zamanlarına rast gelen III. Haçlı Seferi sırasında (1189), Haçlı yazarlarının yakından gördükleri Konya, Almanya'nın Köln şehri gibi büyük bir şehir idi⁴⁹. Şehrin etrafı, Türk nüfusun meyve ve sebze bahçeleriyle çepeçevre sarılıydı. En büyük bahçe, Sultan II. Kılıç Arslan'a aitti. Bugün Meram adıyla anılan bu bahçenin içinde Sultana ait iki saray bulunuyordu⁵⁰. XII. yüzyıl içinde şehre, İslâm ülkeleri üzerinden devamlı yeni Türk kütelleri gelip yerleşmiştir. Yeni gelen nüfusun bir kısmı hemen Konya'ya yerleşirken, diğer kısmı da Konya çevresinde yeni köyler kurarak,

⁴⁷ Şikârî, 1946: 6; Baykara, 1985: 121. Şikârî, Konya'nın fethini ve buradaki yerleşmeyi şöyle belirtir: Türkler, "kal'ayı aldılar. İçindeki kâfirleri taşra sürüp, kendileri evler yapıp mamur ettiler."

⁴⁸ Konyalı, 1964: 309 vd.; Turan, 1971: 194; Aslanapa, 1973: II, 41

⁴⁹ Turan, 1971: 223; Baykara, 1985: 34, 139.

⁵⁰ Turan, 1971: 234.

yerleşik hayata geçmiştir. Meselâ Konya çevresinde Türkçe adlarla oluşan “Aytekin, Gündoğdu, Arpaçimen, Kozludere, Turgut” gibi yeni yerleşim yerleri, Sultan II. Kılıç Arslan zamanında kurulmuş Türk köyleri idi⁵¹.

Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) Konya’da toplanan Türk nüfusu, yerli halkın nüfusunu aşmış bulunuyordu. Konya’daki Türk nüfusunun büyük bir kısmını idareciler, askerler ve onların aileleri oluşturmaktaydı. Ayrıca, şehirde İslâm ülkeleri üzerinden gelmiş ve bu şehre yerleşmiş çok miktarda Müslüman tüccar da bulunmaktaydı⁵². Böylece, daha önce surların içinde toplanmış olan Türk nüfusu, yeni gelenlerle gittikçe artarak, surların dışına (zâhirü’l-medine) taşmıştır. Artan nüfustan dolayı da şehirde, XII. yüzyılın son çeyreği içinde, yeni mahalleler, çarşılar ve imalâthaneler (boyahane, kârhane, sabunhane) teşekkül etmiştir⁵³.

Selçuklu sultanlarının imar faaliyetleri, sadece Konya ile sınırlı kalmamıştır. Meselâ Sultan II. Kılıç Arslan, Aksaray ve Niğde gibi şehirlerde de geniş imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunlardan Aksaray’a özel bir önem veren Kılıç Arslan, imar faaliyetlerinde asıl gücünü bu şehir üzerinde göstermiştir: O, Aksaray’ı âdeta yeniden kurmuştur. Burada kendisi için görkemli bir saray⁵⁴, askerleri için de birçok yeni konut inşa ettirmiştir. *Daha da önemlisi şehri, cami, medrese, zaviye ve çarşı türünden medenî eserlerle donatmıştır. Buraya Azerbaycan’dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirip yerleştirerek, şehri, Konya ile aynı imkân-lara sahip parlak bir merkez haline getirmiştir. Şehir halkını yabancı ve zararlı kültür etkilerinden korumak için de, Rumların, Ermenilerin ve kötü ahlâklı kimselerin bu şehre girmelerini yasaklamıştır. Ayrıca şehri, âdeta ordugâh ve gâzâ üssü haline dönüştürmüştür. Dinlenmek için genellikle bu şehri tercih etmiş, seferlerine burada hazırlanmış ve her defasında da buradan sefere çıkmıştır. Bundan dolayı Aksaray, genellikle “Dârü’z-Zafer, Dârü’l-Cihâd veya Dârü’l-Ribât” (zafer veya cihat yeri) gibi unvanlarla anılmıştır⁵⁵.*

⁵¹ Turan (Altun-aba Vakfiyesi), 1947: XI/42, 223-235 ; Turan, 1971: 235.

⁵² Turan (Altun-aba Vakfiyesi), 1947: XI/42; 225, 227, 232; Baykara, 1985: 122.

⁵³ Turan (Altun-aba Vakfiyesi), 1947: XI/42, 220 vd., 223-235, 232; Turan, 1971: 234; Baykara, 1985: 49, 56.

⁵⁴ Kılıç Arslan, âdeta şehrin sembolü olan bu sarayı beyaz mermerden yaptırmıştır. Bundan dolayı şehir, “Aksaray” denmiştir. İstanbul’daki bugünkü Aksaray semti de, Fatih Sultan Mehmed’in emri ile İshak Paşanın Aksaray’dan göçürdüğü halk kütlesi tarafından kurulmuştur. (Âşık Paşaoğlu Tarihî, haz. Artsız, İstanbul 1970, 196).

⁵⁵ Aksarayî, 2000: 23; Anonim-Selçuk-nâme, 1952: 25; Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm (Tarih-i Güzide), 1350: 390; Hamdullâh Müstevfî, 1381: 475; 1915: 95; Ahmed bin Mahmûd, 1977: 148; Cenâbî Mustafa Efendi, 1994: 11; Turan, 1971: 233; Sümer, 1962: 221.

Türkiye Selçuklu sultanları, yeni ele geçirdikleri her şehir⁵⁶ için aynı bilinçli iskân ve imar politikasını gütmüşlerdir: Onlar, yeni ele geçirdikleri şehirlerde önce kendi idarelerini ve dinî teşkilâtlarını kurmakla işe başlamışlardır. Bunun için yeni şehre “*sü-başı, vali, kadı, imam, hatip, müezzin veya muarriif*” (cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını bildiren ve onlar adına dua eden görevli) gibi askerî, idarî ve dinî görevliler tayin etmişlerdir. Yıkılmış veya yıpranmış surları tamir ettirdikleri gibi, yeni surlar, kaleler yaptırmak suretiyle şehrin savunmasını ve güvenliğini de artırmışlardır⁵⁷. Fetih hakkı olarak el koydukları binalara da, kendi kültürlerinin damgasını vurarak, yani onlara minberler ve mihraplar koydurup, camiye çevirmek suretiyle kendilerine mâl etmişlerdir. Meselâ Doğu Akdeniz bölgesindeki bütün şehirleri Haçlıların elinden kurtaran Sultan I. Mesud, bu şehirlerdeki ibadete uygun binalardan 77 tanesine minber ve mihrap koydurarak, bunların hepsini birden camiye çevirtmiştir. İslâm dünyasından temin ettiği hatipleri de, hoca olarak tayin etmek suretiyle bu camileri derhal faaliyete geçirmiştir (1149)⁵⁸. Böylece bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması son derece hızlanmıştır.

Türkiye Selçuklu sultanları, yeni ele geçirdikleri şehirlerde sadece idarî, askerî ve dinî teşkilât kurmakla yetinmemişlerdir. Bu yeni şehirlerde kısa sürede kendi konutlarını, kışlalarını, camilerini, mescitlerini, medreselerini, zaviyelerini, hanlarını, hamamlarını, çeşmelerini de yaptırmışlardır⁵⁹. Ayrıca, bu şehirlerin ekonomik bakımdan gelişmesini ve Türkleşmesini sağlamak için de, başka yerlerden bu şehirlere varlıklı tüccarlar getirtmişlerdir. Hatta bunlardan, daha

⁵⁶ Fetihler sırasında Türklerin yerli halka karşı hiç değişmeyen bir tutumları vardı. O da şu idi: Türk fetih anlayışına göre, kuşatılan şehirlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak, Türk hükümdarlarının ve komutanlarının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir davranış idi. Kuşatılanlar, bu öneriyi kabul etsinler veya etmesinler, fetihten sonra hayatları başışlanır, malları ellerinden alınmaz, şehirlerinde kalmalarına veya istedikleri yere gitmelerine izin verilir, kültürlerine ve inançlarına dokunulmazdı. Onlara asla esir ve köle muamelesi yapılmazdı. Hürriyetleri ve faaliyetleri kısıtlanmazdı. Kendileri ve malları, zimmet altına alınmış gibi korunurdu. Şehirde, sadece fethin sembolü olarak bir kilise camiye çevrilirdi. Teslim olma şartları arasında ise, din değiştirme, yani İslâm dinini kabul etme gibi bir hüküm hiçbir zaman yer almazdı. Bu sadece Türklere özgü bir davranış idi. Başka milletlerde bu davranışın bir benzerini görmek mümkün değildir. (Koca, 2005: 172).

⁵⁷ İbn Bibî, 1956: 146, 154; 1996: I, 167, 175; Yazıcızâde, 1902: 138 vd.; Duda, 1958: 68; Müneccimbaşı, 2001: II, 47, 50; Ülkütaşır, 1949; IV, 119-131; Hüseyin Hilmi, 1339-41: 6-13.

⁵⁸ Urfalı Mateos, 1987: 304; Anonim Selçuk-nâme, 1952: 25; Turan, 1971: 188.

⁵⁹ Selçuklu ve Anadolu Türk beyleri, hemen hemen her şehirde ve kasabada, Türk-İslâm kültürünün ve o kentin sembolü olarak birer “Ulu Cami” yaptırmışlardır. Bu camilerin büyük bir kısmı, hâlâ ayakta durmakta olup, hizmetlerini sürdürmektedirler. Dolayısıyla bugün, her şehirde Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminden kalma bir “Ulu cami” görmek mümkündür.

önce oturdukları şehirlerdeki gayrı menkûllerini satmakta güçlük çekenlere, devlet desteği sağlayarak, bu göçü kolaylaştırıp özendirmişlerdir⁶⁰.

Bu bilinçli iskân politikasının doğal sonucu olarak, Türklerin eline geçen her şehirde camilerin, mescitlerin, medreselerin ve zâviyelerin etrafında zamanla birer Türk mahallesi oluşmuştur. Türk mahalleleri de, Türkistan ve Horasan'dan zaman zaman Anadolu'ya gelen Türk nüfusu ile gittikçe büyüyerek, sonunda şehrin tamamına hâkim duruma gelmiştir. Buna karşılık, aynı şehirlerin yerli halkı azınlık durumuna düşmüştür. Böylece, bu şehirler, kısa zaman içinde İslâmî hayatın ve Türk kültürünün hâkim olduğu birer Türk beldesi haline gelmiştir.

Türkiye Selçuklu devrinde, şehirlerdeki Müslüman ve Hıristiyan halk, genellikle ayrı ayrı mahallelerde oturuyordu. Tarihî kayıtlara göre, Antalya, Selçuklu ve Beylikler döneminde Türklerin, Rumların ve Yahudilerin kendi mahallelerinde oturdukları örnek bir şehir idi. Bu mahalleler, kalın duvarlarla birbirinden ayrılmaktaydı⁶¹. Birinden diğerine geçiş de, sabah açılıp akşam kapanan kapılarla sağlanmaktaydı. Ayrı ayrı mahallelerde oturmalarına, aralarında din, dil, soy ve kültür farkı olmasına rağmen, her iki toplum arasındaki ilişkiler, barış ve dostluk havası içinde geçiyordu. Daha doğrusu Müslüman halk ile Hıristiyan halk arasında, dinî ve etnik sebeplerden kaynaklanan herhangi bir düşmanlık ve mücadele söz konusu olmuyordu⁶². Türkler gibi yerli halk da, dinî hayatlarını ve kültürlerini serbestçe yaşıyordu⁶³. Aynı şekilde, her iki toplum da, ekonomik faaliyetlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın tam bir özgürlük ve güvenlik havası içinde sürdürüyordu⁶⁴.

⁶⁰ İbn Bîbî, 1957: 154; 1996: I, 174 vd.; Müneccimbaşı, 2001: 50.

⁶¹ İbn Battuta Seyahatnâmesi, 2004: 403; Cahen, 1968: 190.

⁶² Köprülü, 1972: 110.

⁶³ Cahen, 1968: 192, 205.

⁶⁴ Selçuklu devlet adamlarının ve Türk halkının yerli unsurlara karşı tutumu, Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin kuvvetlenmesinde ve kalıcı olmasında başlıca rol oynamıştır. Özellikle Bizans tarihlerinde bu hususta birçok somut örnek bulunmaktadır: Selçuklu idaresi, sadece kendi hâkimiyeti altında yaşayan yerli unsurlarla değil, Bizans idaresi altında yaşayan halkla da iyi ilişkiler içinde olmuştur. Meselâ, Beyşehir gölünün adalarında yaşayan Rum halkı, Konya'ya rahatça gidip geliyor ve bu arada Türklerle ticaret yapıyor ve onlarla dostluk kuruyordu. Çağdaş bir Bizans tarihçisinin ifadesine göre, bu Rum halkı davranış ve gelenek bakımından âdeta Türkleşmiş gibiydi. Öte yandan Bizans İmparatoru İoannes'e göre ise, bu durum, bağışlanması güç bir hata, hatta ihanet ve Hıristiyanlığa karşı işlenmiş ağır bir suç idi. Bunun için İmparator, gönderdiği bir ulak ile bu halkın Türklerle ilişkisini kesmesini istedi. Rum halkı, İmparatorun isteğini ret etti. Bunun üzerine İmparator, kendi halkına karşı cezalandırma seferine çıktıysa da, bu sefer sırasında uğradığı bir doğal âfet yüzünden geri dönmek zorunda kaldı (1142) (Niketas, 1995: 24 vd.; Kinnamos, 2001: 19 vd.). Naklettiğimiz bu tarihi olay, açıkça şunu göstermektedir: Baskıcı ve hoşgörü tanımaz Bizans idaresi, Anadolu'daki kendi halkının desteğini

XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'nun büyük bir kısmına hükmeden Selçuklular, aldıkları önlemlerle ülkede huzur ve asayiş sağladılar; ticaret yollarını açarak, güvenlik altına aldılar. Bu güvenlik ve huzur ortamı, şehir hayatında büyük gelişmelere yol açtı. Anadolu'da ticaret, sanat, bilim ve kültür merkezleri olan büyük şehirler ortaya çıktı. Saint-Quentinli Simon, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye Selçuklularının 100, Arap coğrafyacısı İbn Said de "valisi, kadısı, camisi ve hamamı ile birlikte 24 şehrinin bulunduğunu" belirtir⁶⁵. Bu şehirler, yol ağlarıyla birbirine bağlanmış idi⁶⁶. Şehirlerden bazılarının nüfusu da, 100 binin üzerindeydi⁶⁷.

Başta Selçuklu sultanları olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde, muhtelif zamanlarda hüküm süren Türk beyleri, tamamen harap ve büyük ölçüde terk edilmiş bir halde bulunan eski Anadolu şehirlerini âdeta yeniden inşa ve imar etmişlerdir. Hatta onlar, *Koçhisar* (Kızıltepe, Düneysir), *Sökmen-âbâd*, *Aksaray*, *Akşehir*, *Alanya* (Alâ'îyye), *İlgın* (Ab-ı Germ), *Kırşehir*, *Gülşehir*, *Gümüş* gibi tamamen terk edilmiş yerlerde Türkçe ve yarı Türkçe adlarla yeni şehirler kurmuşlardır. Ayrıca, *Malatya*, *Eskişehir*, *Samsun* ve *Denizli* gibi daha birçok şehir de, Türkler tarafından eski yerleşim yerlerinin yanı başında meydana getirilmiş şehirler olarak ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye Selçukluları, dinî, ilmî ve sosyal hizmet veren mimarî eserlerini genellikle Orta Anadolu'nun büyük şehirlerinde ve ticaret yolları üzerinde inşa ederek, Anadolu'nun büyük bir kısmını imar etmişlerdir. Anadolu Türk Beylikleri de, yerlerini aldıkları Türkiye Selçuklularının görev ve sorumluluklarını üstlenerek, bu faaliyetleri büyük bir gayretle devam ettirmişlerdir. Hatta onlar, bununla da kalmamışlar, bu faaliyetlerini fethettikleri Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine yayarak, Anadolu'nun imarını tamamlamışlardır. Özellikle, Beylikler devrinde Kütahya (Germiyân), Balıkesir (Karesi), Bergama, Bursa, Kastamonu, İzmir, Manisa (Saruhan), Karaman (Lârende), Isparta (Hamid-âbâd), Eğridir, Birgi, Muğla (Menteşe), Fethiye, Balat, Aydın, Selçuk (Ayasluk), Beyşehir, Adana gibi şehirler, Türkiye Selçuklu şehirleriyle aynı

büyük ölçüde kaybetmiş bulunmaktadır. Bizans, kendi halkı üzerindeki hâkimiyetini de, ancak askerî güç ve şiddet yoluyla devam ettirebilmektedir. Özellikle İmparator, kendi halkının Türklerle olan güzel ve iyi ilişkilerine bile tahammül edememektedir. Buna karşılık, Türk idaresi, güven, samimiyet, dostluk, yardımlaşma, himaye, hakka ve hukuka riayet, inançlara ve kültürlerle saygı ile iyi ilişkiler gibi yüksek insanî erdemlere dayanmaktadır. Bu da hiç kuşkusuz, Türk insanının ne kadar sağlam ve güzel ruh ve karakter yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. (Başka örnekler için bkz. Turan, 1971: 219).

⁶⁵ Cahen, 1968: 189.

⁶⁶ Özergin, Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları, henüz basılmamış doktora tezi, 1959.

⁶⁷ Turan, 1980: 361.

imkânlarla sahip ve içinde her türlü medenî faaliyetin geçtiği parlak birer merkez haline gelmiştir. Daha da önemlisi, tıpkı Türkiye Selçukluları devrinde olduğu gibi, Beylikler devrinde de Anadolu'ya bolluk, ucuzluk ve refah gelmiş; ülkede Moğollar yüzünden kaybolan huzur ve barış yeniden doğmuştur. XIV. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'yu gezen Arap seyyahı İbn Battuta, siyasî birliğini kaybetmiş Anadolu'da güvenlik içinde seyahat edilebilmesini, daha da önemlisi bu ülkenin "*refah ve şefkat ülkesi*" olmasını, tamamen Türk Beyliklerinin rolüne bağlamıştır.

Öte yandan, Türkiye Selçuklu sultanları, büyük bir kısmına hükmettikleri Anadolu'da ticaretin altyapısını da ihmal etmemişlerdir. Onlar, ticaret yolları üzerinde kervansaraylar, köprüler ve sebiller (çeşme ve kuyu) yaptırarak, Anadolu'yu tam bir Türk-İslâm ülkesi haline getirmişlerdir. Anadolu'da, ekonominin temel altyapısı olan kervansaray inşasına, ilk defa Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) başlanmıştır. Tarihi kayıtlara göre, Kılıç Arslan zamanında Konya-Aksaray ve Konya-Akşehir yolları üzerinde olmak üzere iki kervansaray inşa edilmiştir. Bunlardan Konya-Aksaray yolu üzerindeki kervansaray II. Kılıç Arslan'a, Konya-Akşehir yolu üzerindeki kervansaray ise, Selçuklu devlet adamı Altun-apa'ya aittir⁶⁸.

II. Kılıç Arslan'dan sonra gelen Türkiye Selçuklu sultanları ve devlet adamları da, servetlerinin önemli bir kısmını bu işe ayırmak suretiyle kervansaray inşasına büyük bir gayretle devam etmişlerdir. Bir asır içinde de Anadolu ticaret yollarını kervansaray sistemiyle tamamen birbirine bağlamışlardır. Meselâ, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Kayseri ile Sivas şehirleri arasında 24 kadar kervansaray bulunmaktaydı⁶⁹. Zamanımızda yapılan bir araştırmada, Anadolu'da Selçuklu devrine ait 97 adet kervansaray tespit edilmiştir⁷⁰. Fakat, bunların pek azı günümüze ulaşabilmiştir; ihmaller, savaşlar ve zamanın yıpratıcı etkisi sonucunda çoğu yerle bir olmuştur.

Kervansaray inşası, zamanına göre gerçekten de çok ileri bir hizmet anlayışını temsil etmekteydi⁷¹. Çünkü, ticaret yolları üzerinde, birer günlük mesafelerde (35-40 km) inşa edilmiş olan kervansaraylar, yaz-kış devamlı olarak, ticaret kervanlarına ve yolculara hizmet veriyordu. Tüccarlar ve yolcular; zengin-

⁶⁸ Anonim Selçuk-nâme, 1952: 25/38; Turan, 1946: X, 476.

⁶⁹ Turan, 1971-a: 114; Cahen, 1968: 168; Gordlevski, 1988: 216.

⁷⁰ Erdmann, 1961: I-III.

⁷¹ Selçuklular, bu ileri ve yüksek kültür anlayışlarıyla Türkiye tarihine etkili ve kalıcı damgalarını vurmuşlardır. Yine bu tür kurumlar ve hizmet anlayışı, Türklerden başka milletlerde ve devletlerde hemen hemen hiç görülmemiştir.

fakir, hür-köle denilmeden, soy ve din farkı gözetilmeksizin üç gün bu yerlerde bedava misafir ediliyordu. Her yolcunun samîmî bir konukseverlik bulduğu bu kervansaraylarda, hastalananların tedavisi ücretsiz yapılıyor, ilâçları veriliyor, ayakkabıları tamir ediliyor ve hayvanlarına bakılıyordu. Ayrıca, büyük kervansaraylarda, yolcuların yıkanmaları için hamamlar, ibadet etmeleri için de, imam ve müezzinleriyle birlikte mescitler bulunuyordu⁷². Böylece, doğu-batı, kuzey-güney ülkeleri arasında işleyen dünya transit ticaret yolları, Anadolu'dan geçmeye başlamış ve ticarî faaliyetler son derece hızlanmıştı. Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu, Türk dünyasının devamlı göç alan bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

Danışmendli beylerinden Yağlı-basan, biri Niksar'da, diğeri Tokat'ta olmak üzere iki medrese kurdurmak suretiyle Anadolu'da ilk defa Türk yüksek öğretiminin temelini atmıştır. Danışmendliler Devletini ortadan kaldırmak ve Bizans'ı yenmek (Miryokefalon) suretiyle Anadolu'yu istikrara kavuşturan Sultan II. Kılıç Arslan da, biri Konya'da, diğeri Aksaray'da olmak üzere iki medrese kurdurarak, Yağlı-basan'ın faaliyetini devam ettirmiştir. "Medrese-i Sultaniye" adıyla anılan bu yüksek öğretim kurumunu, daha sonra Altun-apa ve diğeri devlet adamlarının yaptırdığı medreseler takip etmiştir⁷³. Böylece, Türkiye Selçuklu Devleti, yetişmiş eleman bakımından diğeri İslâm ülkelerine tamamen

⁷² Turan, 1946: X, 483 vdd.; Köymen, 1992: 19 vd.; Sümer, 1962: 222 vd.; Koca, 1996: 468.

⁷³ Diğeri Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının da yaptırdıkları medreselerin belli başlıları şunlardır: Konya: Altun-apa medresesi (1202), Sırçalı medrese (1242/43), İnce Minareli medrese (1252/53), Karatay medresesi (1251), Atabekkiye medresesi (1251'den sonra). Kayseri: Hunat (Hond) Hatun medresesi (1237/38), Sahibiye medresesi (1267/68). Sivas: Gök medrese (1271), Buruciye medresesi (1271/72), Çifte Minare medresesi (1271). Kırşehir: Cacaoğlu medresesi (1277). Tokat: Gök medrese (1275). Ankara: Sultan I. İzzeddin Keykâvus medresesi (1211). Antalya: Er-tokuş medresesi. Burada özellikle belirtelim ki, Anadolu'da sadece Danışmendliler ve Türkiye Selçukluları değil, Doğu ve Batı Anadolu'da kurulan Türkmen Beylikleri de hâkim oldukları şehirlerde birçok medrese inşa etmişlerdir.

Selçuklu sultanları ve devlet adamları tıbbı da çok önem vermişler ve birçok şehirde "dârü's-şifa", "dârü's-sıhha" veya "dârü'l-afiye" adı verilen hastaneler yaptırmışlardır. Bunlardan bazılarının adları şöyledir: Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1217), Konya'da Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Çankırı'da Atabey Ferruh (1235), Divriği'de Mengüçükler'den Turan Melek (1228), Amasya'da Toruntay (1266), Tokat'ta Muinüddin Pervane (1275), Kastamonu'da Pervane Oğlu Ali (1272) hastaneleri. Bunlardan Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un yaptırmış olduğu hastane, diğeri farklı bir yapıya ve özelliğe sahip idi. Bütün görkemiyle günümüze ulaşan bu hastane, yanında kurulmuş olan tıp fakültesinin bir uygulama yeri idi ve burada tıp ilminin birçok dalı ele alınmaktaydı. Vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere, *hastanede dahiliye, göz, cilt ve ruh hastalıkları tedavi ediliyor, çeşitli ameliyatlar yapılıyor ve hastaların başında uygulamalı dersler veriliyordu*. Geniş bilgi için bkz. Ünver, 1940: 56-60; aynı yazar, 1969: I, 20 vd.; Turan, 1971-a: 322; aynı yazar, 1971-b: 122 vd.; Eyice, 1958. Dârü's-şifâ vakfiyesi için bkz. Vakıflar Gn. Md., Dos. Nr. 584, s. 288-290; kısmen yayın ve çeviri için Cevdet, 1969: 35-38. Türkiye Selçuklu vakfiyelerinin değerlendirilmesi için bkz. Köymen, 1976: 153-163; Yınanç, 1985: XLVIII, 299-307; Koca, 1997: 99.

bağımlı olmaktan kendini büyük ölçüde kurtarmıştır. Devlet yönetimi için ihtiyaç duyulan elemanlar, artık Sultan II. Kılıç Arslan zamanından itibaren Selçuklu medreselerinde yetişmeye başlamıştır. Özellikle Aksaray medresesinde yetişen bilginler, XIV. yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük bir itibar görmekteydi⁷⁴.

F. Sümer'in de dediği gibi, Türkler, Anadolu'ya gelirlerken, daha önceki konar-göçer ve yerleşik hayatlarına ait bütün maddî ve manevî kültür değerlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Dolayısıyla, Anadolu'da Malazgirt zafereinden sonra başlayan Türk hâkimiyeti, yeni bir devir açmıştır; Konya ve Aksaray örneğinde olduğu gibi, İslâmî eserler ve İslâmî yaşayış tarzı Anadolu'nun çehresini bütünüyle değiştirmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, Türkler, Anadolu'ya ebediyen silinmeyecek damgalarını vurmuşlardır. Böylece, Malazgirt zafere, Mehmet Altay Köymen'in de dediği gibi, "*devlet ve vatan kuran zafer*" olarak gerçek değerini kazanmıştır⁷⁵.

Öte yandan, sürekli savaşlar, istilâlar ve Bizans'ın kötü yönetimi yüzünden Anadolu'nun yerli nüfusu çok azalmıştı⁷⁶. Birçok bölge boş ve ıssız bir vaziyeteydi. Anadolu'ya Türk akınları ve fetihleri başlayınca da, hayatını tehlikede görekerek, büyük bir korkuya kapılan yerli halkın bir kısmı, Balkanlara, adalara ve büyük şehirlere göçmüştü. Diğer taraftan, Bizans, VIII. yüzyıldan itibaren Balkanlara inmeye başlayan *Bulgar, Peçenek, Kuman* (Kıpçak) ve *Uzlardan* (Oğuzlar) oluşan Türk kütlelerini Anadolu'ya geçirerek, onları çeşitli yerlere yerleştirmişti⁷⁷. Bu Türk kütleleri de kısa zamanda soydaşlarıyla birleşip kaynaşarak İslâmlaşmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi birden değil, uzun bir tarihî süreç içinde gerçekleşmiştir. Çünkü, Türklerin hepsi Anadolu'ya aynı zamanda gelmemişlerdir. Göç dalgası zaman zaman büyük kütleler halinde devam etmiş ve hiçbir zaman

⁷⁴ Sümer, 1962: 224.

⁷⁵ Köymen, 1959: 29.

⁷⁶ Köprülü, 1972: 98; Cahen, 1968: 143; 1988: 101.

⁷⁷ Turan, 1971: 509; Wittek, 1986: 13; Ostrogorsky, 1986: 409; Cahen, 1968: 306; Savvides, 1981: 172; Eröz, 1983: 17-29; Koşay, 1972: 76; Nakracas, 2005: 36. Bizans imparatorlarının zaman zaman Bulgar, Peçenek, Kuman ve Uz Türklerini Anadolu'ya geçirip yerleştirmelerinden maksatları, devletin sınırları güçlendirmek, Selçukluların karşısına aynı soydan kuvvetli bir rakip çıkarmak ve ordularını dinamik kuvvetlerle takviye etmektir. Bir Bizans kaynağında, İmparator İoannes Vatatzes, bu faaliyetinden dolayı şu sözlerle övülmüştür: "Sen İskit'i (Kuman) batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yaratın ve onu Pers'in (Türk) oğulları yerine ikame etmekle, Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin". Görüldüğü gibi, başlangıçta Türklüğün aleyhine olan bu durum, zamanla Türklüğün lehine dönecektir.

da ardı arkası kesilmemiştir. Meselâ, Şâhinşâh'ın kısa saltanat döneminde (1110-1116)⁷⁸, Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192)⁷⁹ ve Moğol istilâsı sırasında (XIII. yy.) Anadolu'ya büyük Türkmen kütelleri gelmiştir. Bu küteller, genellikle hayat tarzlarına uygun olan ve kendilerine hareket serbestliği sağlayan sahalarda, yani uçlarda toplanmışlardır. Yeni gelenlerle Türkmenlerin uçlardaki sayıları ve kuvvetleri devamlı artmıştır. Nitekim, *bir Arap coğrafyacısı XIII. yüzyılın sonlarında Batı uçlarından Denizli-Eskişehir arasında 200 bin, Kastamonu civarında 100 bin, Ankara civarında da 30 bin çadırlık büyük Türkmen kütellerinin yaşadığını belirtmiştir*⁸⁰. *Bu, hiç kuşkusuz, 2 veya 3 milyonluk bir nüfus demektir. Zaten, o zaman Anadolu'nun toplam nüfusu 4 veya 5 milyon civarında idi.*

Türk Beylikleri zamanında Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerinde yaşayan Türk nüfusu son derece artmıştır. Anadolu'nun eski şehirleri de tamamen Türk karakterini almıştır. Buna karşılık yerli halkın nüfusu en az dereceye düşmüştür. Bu durumu Osmanlı Devletinin ilk vergi nüfus defterleri de desteklemektedir. Meselâ, 1520-1530 yıllarına ait Osmanlı vergi nüfus defterlerine göre, Samsun-Kayseri-Mersin hattının batısında kalan Orta ve Batı Anadolu bölgelerinde 750993 Türk vergi nüfusuna karşılık 9606 gibi pek az Hıristiyan nüfus bulunmaktaydı⁸¹. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, XVI. yüzyılın başlarında, İç ve Batı Anadolu bölgelerinde % 88,5'lik Türk nüfusuna karşılık %11,5'lik Hıristiyan nüfusu vardı⁸². Bu da gösteriyor ki, Anadolu'nun etnik yapısı ve nüfusu, Anadolu Türk Beylikleri devrinde tamamen Türklüğün lehine olarak değişmiştir.

Anadolu'ya Türk topluluklarının hemen hemen hepsinden küteller gelmiş olmakla birlikte bunların çoğunluğunu Oğuz (Türkmen) boyları teşkil ediyordu. Oğuzlar, Anadolu'da yerleştikleri yerlere genellikle kendi boy adlarını vermişlerdir. Bu hususta Osmanlı arşiv belgelerine (Tahrir Defterleri) dayanılarak yapılmış bir toponomi (yer bilimi) araştırmasına göre, *XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'da Oğuzların boy adlarını taşıyan 890 kadar köy tespit olunmuştur*⁸³.

⁷⁸ Anna Kommena, 1996: 453, 479; Turan, 1980: 234; Turan, 1971: 155.

⁷⁹ Michel le Syrien, 1905: III, 400 vd.; Ebû'l-Ferec Tarihî, 1950: 439 vd.; İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 410; Turan, 1971: 215 vd.; Cahen, 1960: 21; Çay, 1987: 107; Kaşgarlı, 1990: 112.

⁸⁰ Cahen, 1974: 42, 44, 48.

⁸¹ Sümer, 1993: VI, 12; Ayrıca bkz. Halaçoğlu, 1995: 40-52.

⁸² XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerinde tespit olunan Türk ve Hıristiyan nüfus oranı, Lozan barış antlaşmasından sonra Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesine kadar hemen hemen hiç değişmemiştir.

⁸³ Sümer, 1972: 211-215, 461. Oğuzların boy adlarıyla anılan yerleşim yerleri, az da olsa Azerbaycan ve Türkmenistan'da da bulunmaktadır. Fakat, bu yer isimlerine en çok Anadolu'da rast gelinmiştir. Bu da, Anadolu'nun etnik temelini büyük ölçüde Oğuz Türklerinin oluşturduğunu göstermektedir.

Hiç şüphesiz, bu köylerin büyük bir kısmının kuruluşu, Türkiye Selçuklu ve Beylikler devrine dayanıyordu. Bugün bunların bir kısmının adı değiştirilmiş olmakla birlikte birçoğu hâlâ aynı adlar ile anılmaktadır⁸⁴.

Tarihin her devrinde, şehir hayatı ve zenginliği, konar-göçer Türk için daima cezbedici olmuştur. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, konar-göçer her Türk, fırsat ve imkân bulunca, yerleşik hayata geçmek istemiştir. Fakat, konar-göçer unsurun şehre yerleşebilmesi ve burada varlığını devam ettirebilmesi, öyle kolay bir iş değildi; onun her şeyden önce şehirde geçimini sağlayabileceği bir iş ve meslek edinmesi gerekiyordu. Daha doğrusu bu hususta ona bir rehber ve vasıta lâzımdı. İşte, Anadolu'daki konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde bu tarihî görevi gönüllü olarak *Ahîler* üstlenmiştir⁸⁵. Gerçekten de Ahîler, göçebe hayatı terk edip de şehre inen her gence sahip çıkmışlar, onlara bir meslek öğretip, işini kurmasına yardım etmişlerdir. Böylece, Anadolu'da Türk toplumunun şehirleşmesi ve şehir kültürüne uyum sağlaması, Ahîlerin özverili destekleriyle sağlıklı ve sağlam bir şekilde gerçekleşmiştir⁸⁶.

Ahîler, sadece konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde değil, aynı zamanda yeni yerleşim yerleri ve mahallelerin kurulmasında da başlıca rol oynamışlardır⁸⁷: Ahî babaları veya şeyhleri, genellikle şehirlerin kenarlarında veya şehirlerarası yolların önemli kavşak noktalarında kendi tekke ve zaviyelerini kuruyorlardı. Bir süre sonra da bu tekke ve zaviyelerin etrafında yeni yerleşenlerle birçok konut yapılıyordu. Böylece, bu yerlerde yeni birer mahalle veya köy doğmuş oluyordu. Meselâ, bugün Anadolu'da Ankara, Edirne, Sakarya, Tekirdağ, Çorum, Çanakkale, Eskişehir, Kütahya illerini bağli "*Ahî (2 adet), Ahîbaba, Ahîboz, Ahîevren, Ahîilyas, Ahîler (4 adet), Ahîlar, Ahîleryaylası, Ahîmehmet, Etimesgut (Ahî Mesud)*" gibi adlarla anılan toplam 14 yerleşim yeri bulunmakta-

⁸⁴ Bilgi için bkz. Köylerimiz, 1982.

⁸⁵ Bayram, 1991, 133.

⁸⁶ Koca, 2006: 297-311. Selçuklu devrinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de köyden şehre büyük göçler olmuştur. Eğer Cumhuriyet döneminde de tıpkı Selçuklu devrindeki Ahîler gibi kuvvetli sivil toplum örgütleri olsaydı, bugün gece-kondu dediğimiz şehrin varoşlarındaki perişan manzaralar ortaya çıkmazdı. Meselenin en hazin tarafı ise, Cumhuriyet döneminde köyden şehre göç eden kütleye sahip çıkan herhangi bir kurum olmamıştır. Şimdi soruyoruz! Bu kütle, bu durumda ne yapabilirdi? Devlet hizmetine giremezdi, zira eğitimi yoktu. Kendi işini kuramazdı, zira sermayesi yoktu. Bir işte çalışamazdı, zira bir mesleği yoktu. Buna rağmen bu kütle, ezile ezile, güçlüklerle boğuşa boğuşa şehirlerde tutunmasını ve varlığını korumasını bildi. Herhalde bu durum Türk'e özgü bir yetenektir. Böyle bir olay başka bir millette yaşanmış olsaydı, hiç şüphesiz korkunç sosyal facialar meydana gelirdi.

⁸⁷ Bu hususta örnekler için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmış "*Osmanlı Muhâbebe Defterleri, 1995-1997*". Ayrıca bkz. B. A. Gökdağ, Ahi Kelimesine Adbilimsel Yaklaşım, I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, I, Kırşehir 2005, 423-425.

dır ki⁸⁸, bu köyler Ahîler tarafından kurulmuştur. Daha da önemlisi, bu yerleşim yerleri, hâlâ Ahîlerin hatıralarını üzerlerinde taşımaktadır.

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait sadece Ahî adlarıyla ilgili değil, Türk topluluk adları, boy adları, şâhıs adları, unvanlar ve özellikle eski Türk devlet teşkilâtındaki ikili sisteme uygun adlarla kurulmuş daha pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunları sınıflandırıp örneklendirirsek, Türk kültürünün Anadolu'daki kalıcı damgalarının neler olduğunu daha iyi görmüş ve anlamış oluruz⁸⁹:

a. Büyük Türk Topluluklarına Ait Yer Adları:

Osmanlı arşiv belgelerine göre, Anadolu'da büyük Türk topluluklarının adlarıyla kurulmuş veya sonradan onların adlarını almış pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu Türk topluluklarından bir kısmı Anadolu'ya toplu olarak gelmişler ve burada devlet kurmuşlardır ki, bunlar artık Türk dünyasında "*Türk ve Türkmen*" adıyla anılan Oğuzlardır. Bunların adlarıyla ilgili yer isimleri şunlardır: "*Oğuz*" (Batman), "*Oğuzlar*" (Çorum), "*Oğuzeli*" (Gaziantep), "*Bozok*" (Yozgat), "*Aşiret-i Bozulus*" (Afyon), "*Aşiret-i Karaman*" (Karaman-Niğde), "*Türkmen*" (Diyarbakır, Kilis-Halep), "*A'zaz Türkmen*" (Kilis-Halep), "*Türkmenlü*" (Kahramanmaraş), "*Türkân*" (Diyarbakır), "*Türkelî*" (Sinop), "*Türkoğlu*" (Kahramanmaraş), "*Danışmendlü*" (Kayseri-Karaman), "*Danışmendlü-yi Kebir*" (Afyon)⁹⁰, "*Akçakoyunlu*" (Gaziantep), "*Karakoyunlu*" (İğdır, Aydın).

Anadolu'ya parça parça, yani küçük gruplar halinde gelip yerleşen büyük Türk topluluklarının adlarıyla ilgili yer isimleri de şunlardır: "*Peçenek*" (Ankara), "*Aşağı Çiğil*" (Konya), "*Hazar*" (Elazığ, Kütahya), "*Aşiret-i Horzum/Harezem/Havarzem*" (Kütahya, Fethiye), "*Bulgar Madeni*" (Niğde-Konya-Karaman), "*Aşiret-i Tatar*" (İçil-Karaman), "*Tatar/Tatarlar/Tatarlı/Tatara/Tatarın/Tataranlı*" (Trabzon, Ahlat, Diyarbakır, Elazığ, Kilis, Adana, Afyon, Malatya, Salihli, İznik, Bandırma, Soma, Kandıra, Edirne), "*Kuman/Kumanlar*" (Hınıs, Ordu, Hozat, Kayseri), "*Kazak/Kazaklar*" (Salihli, Nazilli, Bandırma), "*Kıpçak*" (Lice, Sivas), "*Kırgız*" (Söke), "*Kumuk*" (Eleşkirt), "*Macar*" (Antalya). Ayrıca, "*Karlık*" gibi "*Karlık Türkleri*"nin adını taşıyan yerleşim yerlerinin adı da, bu listeye ilave etmek gerekir.

⁸⁸ Köylerimiz, 1982: 13, 14; Hâkimiyet-i Milliye, 1933, No: 4165; Gordlevski, 1988, 198. .

⁸⁹ Bu liste hazırlanırken T. Sezen'in "Osmanlı Yer Adları, 2006", H. Nihal-Ahmed Naci'nin "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri, 1926" ve pek az da olsa İçişleri Bakanlığının "Köylerimiz, 1982" adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

⁹⁰ Danışmendli Türkmenleri hakkında geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danışmendli Türkmenleri, İstanbul 2005.

b. Oğuz (Türkmen) Boylarına Ait Bazı Yer Adları:

Bugün Türk dünyasında 24 Oğuz (Türkmen) boy adının yerleşim adı olarak görüldüğü tek ülke Anadolu'dur. Osmanlı devrinde Oğuz boy adlarının yerleşim yeri adı olarak kullanılmış olanları şunlardır: "*Afşar*" (Konya, Isparta, Sivas), "*Aşiret-i Afşar*" (Maraş-Adana), "*Kanlı-avşar*" (Şanlıurfa), "*Bayat*" (Afyon, Çorum), "*Bayındır*" (Kastamonu, Aydın, İzmir), "*Beydili*" (Ankara, Burdur), "*Çepni*" (Trabzon, Sivas), "*Dodurga*" (Çorum, Bilecik, Çankırı), "*Düğer/Döğer*" (Muğla, Şanlıurfa), "*Eymir/Eymür*" (Malatya, Ankara, Yozgat), "*İğdir*" (Antalya, Tokat, Kastamonu), "*Kargın/Karkın*" (Sivas), "*Kayı*" (Çorum, Adana, Niğde-Karaman, Niğde), "*Kınık*" (İzmir, Adana), "*Kınık maa* (ile, birlikte) *Üzeyir*" (Adana), "*Kızık*" (Gaziantep), "*Kızık maa Şefik*" (Trabzon), "*Üregir/Yüreğir*" (Giresun, Adana), "*Yüreğir maa Adana*" (Adana). Ayrıca bu listeye, Oğuz boylarının obalarından oluşan şu topluluk adlarını da eklemek gerekir: "*Karakeçi*" (Şanlıurfa), "*Karakeçili*" (Kırıkkale), "*Teke*" (Antalya-Elmalı)⁹¹, "*Yürük*" (Tekirdağ), "*Yürükân* (Yörükler)" (İçel-Karaman), "*Yürükân-ı Ankara*" (Ankara), "*Yürükân-ı Araç*" (Kastamonu), "*Yürükân-ı Lâdik maa Saidili*" (Konya-Karaman), "*Yürükân-ı Taraklu*" (Kastamonu), "*Yürükân-ı Zile*" (Sivas), "*Atçeken*" (Konya-Karaman), "*Bozdoğan*" (Aydın), "*Turgut*" (Karaman-Konya). Varsak Türklerinden de "*Kuştemür*" (Tarsus), "*Kara İsalı*", "*Gökçeli*" (Tarsus-Adana), "*Elvanlı*" (Tarsus-Mersin-Adana), "*Ulaş*" (Sivas), "*Ulaş maa Namrun*" (Tarsus-Adana)⁹².

c. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kullanılan Unvan ve Lakaplarla İlgili Yer Adları:

Anadolu'da, Selçuklu ve Anadolu Türk beylerinin, eski şehirler üzerinde veya kendilerinin seçip belirledikleri yerlerde kurup geliştirdikleri birçok şehir vardır. Meselâ "*Aksaray*, *Alanya* (Alâ'iyye) ve *Beyşehir*", bunların başında gelmektedir. Bunlardan Aksaray Sultan II. Kılıç Arslan, Alanya Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Beyşehir de Eşrefoğulları beylerinden Süleyman Bey tarafından yeniden inşa edilmiş ve geliştirilmiş şehirlerdir. Aksaray'a, Kılıç Arslan'ın burada aynı adla yaptırdığı saraydan dolayı bu ad verilmiştir. Alanya'ya da Alâeddîn

⁹¹ Teke Türkmenleri, Oğuzların "Salur" boyuna mensup bir topluluk olup, Türk fetihleri sırasında Anadolu'ya gelerek, güney-batı uçlarına yerleşmişlerdir. Asıl yurtları, Türkmenistan'ın Merv şehri yöresidir. Onlar burada, XVII yüzyılda, Oğuzların boy teşkilatına uygun olarak "24 oba" halinde yaşamakta idiler. (Sümer, 1972: 209, 344; Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime, 1001 Temel Eser, 90, 72).

⁹² Turgutoğulları ile Varsak Türkleri, Karamanoğulları ve Ramazanoğulları Beyliğine bağlı Türkmen toplulukları olup, Osmanlı hâkimiyetine direnmekle ünlüdürler. (Oğuzların boy ve cemaat adlarıyla kurulmuş yer isimleri hiç kuşkusuz, bundan ibaret değildir. Bizim burada yaptığımız, sadece bir örneklemedir).

Keykubâd'ın lâkabına izafeten "*Alâ'îyye*" (=Alanya) denmiştir. Beyşehir ise, Süleyman Beyin unvanı ile ilgili olarak bu adı almıştır. Aynı şekilde bugünkü Afyon ili de, ünlü Selçuklu veziri Fahreddîn Ali (Sâhib Ata)'nin "ıktâ' (=timar=dirlik)" yeri olduğu için, bu şehir, Cumhuriyet devrine kadar aynı vezirin unvan ve lakabına izafeten "*Karahisar-ı Sâhib veya Karahisar-ı Devle*" adıyla anılmıştır.

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait "*karahan, sultan, atabey, beylerbeyi, emir, emirgazi, sübaşı/subaşı, bey, ulubey, el/ilbey, el/ilbaşı, çavuş, arslan, arslanapa, alp*" gibi unvan ve lakaplarla kurulmuş daha pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlardan özellikle bugün Anadolu'da "subaşı" adıyla 25 adet köy bulunmaktadır ki, bunların bir kısmı Selçuklu devrindeki "sübaşı", yani "askerî vali" anlamını ifade etmemektedir. Bunlar, genellikle "su başı", "pınar başı" gibi anlamlarla kurulmuş köylerdir.

ç. Şâhıs Adlarıyla Anılan Yer Adları:

Anadolu'da Türk kültürüne mâl olmuş yer isimlerinin başında, "*Battalgazi* (Malatya) ve *Seyitgazi* (Eskişehir)" gibi ilk İslâm gazilerinin adları gelmektedir. Bunları Selçuklu ve diğer Anadolu Türk beylerinin adları takip etmektedir. Meselâ, "*Afşin* (Kahramanmaraş), *Artuk* (Artova=Artuk ova: Tokat-Sivas), *Porsuk* (Porsuk çayı), *Bozan* (Afyon), *Tutak* (Ağrı), *Karatekin* (Çankırı), *Danişmend Gazi* (Sivas), *Rıdvan* (Siirt), *Sökmen* (Sökmen-âbâd: Van)" gibi Selçuklu ve Türkmen beyleri, ilk fetihler sırasında Anadolu'da kalıcı izler bırakmış olmalı ki, bunların bugün bu ülkede her birinin hatırasını üzerinde taşıyan birer yer ismi bulunmaktadır. Anadolu'da Selçuklu sultanlarından sadece *Kılıç Arslan* (Afyon) ile Danişmendlilerin Sivas hükümdarı *Yağdı-basan* (Sivas) adlarına birer yerleşim yeri kurulmuştur. Ayrıca Anadolu'da, "*Kızıl* (Seyfeddin Kızıl), *Kaymaz*, *Karatay*, *Yavtaş*" gibi Selçuklu devlet adamları ve komutanlarının adları verilmiş birçok yerleşim yeri bulunmaktadır.

Anadolu'da özellikle, "*Hacı Bektaş Velî*, *Hacı Bayram Velî* (Ankara), *Seyyid Harun* (Seydişehir), *Taptuk Emre* (Nallıhan), *Emir Sultan* (Bursa), *Hacım Sultan* (Uşak), *Abdal Musa* (Tekke köyü-Elmalı), *Geyikli Baba* (Baba Sultan-İnegöl)" gibi evliyaların tekke ve zaviyelerinin etrafında da birer yerleşim yeri oluşmuştur. Türk soyunun atası "*Oğuz Han*" (Burdur) ile Selçuklu hanedanının kurucusu olan "*Selçuk Bey*"in adları da (İzmir), birer yerleşim yeri adı olarak kullanılmıştır. Bu arada, "*Dede Korkut Destanları*"nda bir halk bilgesi olarak karşımıza çıkan "*Korkut Ata*" da unutulmamış olup, adı bir yer ismiyle (Korkut: Muş) ebedileştirilmiştir.

Anadolu'da, Aydınnoğullarından Mehmed Beyin babası Aydın Bey ile torunu Umur Beyin adını taşıyan birçok yerleşim yeri kurulduğu gibi, Saruhanoğulları Beyliğinin temelini atan Saruhan Bey adı ile de bir yerleşim yeri (Saruhanlı: Manisa) kurulmuştur.

Anadolu'da en çok yerleşim yeri adı olarak kullanılanlar, "Ertuğrul Gazi (Ertuğrul: Bilecik, Balıkesir), Osman Gazi (Osmaneli, Osmangazi: Bursa, Bilecik), Orhan Gazi (Orhangazi, Orhaneli: Bursa)" gibi ilk Osmanlı hükümdarlarının adları ile onların silâh arkadaşları olan "Akça Koca (Bolu, Kocaeli), Köse Mihal (Mihalgazi: Eskişehir), Samsa Çavuş (Çavuş köyü), Ece Halil (Eceâbâd), Konur Alp (Düzce), Kara Mürsel (İzmit/Kocaeli)" gibi gazilerin adlarıdır. Ayrıca, Sultan II. Bayezid'in oğlu şehzade Korkut'un adı da, kendisinin iktidar mücadelesi sırasında saklandığı Antalya yöresinde bir yerleşim yerinin adı olarak kullanılmıştır (Korkuteli).

d. Hanedan Adlarıyla Anılan Yer Adları:

Anadolu'da genellikle Türk beylerinin merkez edindikleri birçok şehir, kendilerinden itibaren mensup oldukları hanedanın adıyla anılmaya başlamıştır. Meselâ Cumhuriyet dönemine kadar Lârende "Karaman", Kütahya "Germiyân", Balıkesir "Karesi", Aydın yine "Aydın", Manisa "Saruhan", Balat ve Muğla "Menteşe", Isparta ve Eğridir de "Hamid veya Hamid-âbâd" adını taşımaktaydı. Bunlardan "Karaman" ve "Aydın" dışında hepsinin adı Cumhuriyet döneminin başlarında (1924) eski adlarıyla değiştirilmiştir. Ayrıca, yakın bir tarihte de olsa Selçuklu hanedan adı da, bir yerleşim yerinin adı olarak kullanılmıştır. Bu da bugünkü Konya ilinin "Selçuklu" ilçesidir.

e. Eski Türk Devlet Teşkilâtındaki İkilî Sisteme Göre Verilmiş Yer Adları:

Türklerin eski egemenlik anlayışlarına göre, siyasî iktidarın gerçek sahibi Tanrı idi. Tanrı, siyasî iktidarı doğrudan değil, dolaylı olarak, yani bir vasıta ile kullanmaktaydı. Bu vasıta da Türk kağanı idi. Bu duruma göre, "devlet idare etme güç ve yetkisi", Tanrı tarafından Türk kağanına bağış olarak verilmekteydi. İlahî bağış yoluyla Türk hükümdarına geçen siyasî iktidar (kut) da, yukarıdan (gökten) aşağı doğru inmekte, yeryüzünde ikiye ayrılarak sağa ve sola doğru, yani doğu ve batı eksenini istikametinde yayılmaktaydı. Bu anlayışın gereği olarak eski Türk devletlerinde "ülke, halk, teşkilât ve memuriyetler" genellikle "doğubatı, sağ-sol, iç-dış, ak-kara, büyük-küçük" şeklinde hep ikiye ayrılmaktaydı⁹³. Bu

⁹³ Aynı şekilde ruhlar da "sarıbastı-karabastı" şeklinde ikiye ayrılmaktaydı.

ikili sistemin temeli, Türk soyunun dip atası olup, büyük bir cihân devleti kurmuş olan Oğuz Kağana dayanmaktaydı. Destana göre, Oğuz Kağan, dünya fet-hini tamamladıktan sonra devletini ve ülkesini iki kısma ayırmıştır. Bunlardan doğu kısmı “Bozok kolu” altında toplanan oğullarına (Gün, Ay, Yıldız), batı kısmı da “Üçok kolu” altında toplanan oğullarına (Gök, Dağ, Deniz) vermiştir. Bundan sonra Oğuzlar (Türkmenler), daima “Bozoklar (Dış Oğuz)” ve “Üçoklar (İç Oğuz)” şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Eski Türk devletleri de, ya başlangıçta ikili sisteme göre teşkilâtlanmışlar ya da sonradan bu sisteme göre ikiye ayrılmışlardır. Meselâ, “Kuzey Hun-Güney Hun Devleti”, “Doğu Göktürk-Batı Göktürk Devleti”, “Doğu Karahanlı-Batı Karahanlı Devleti”, “Akkoyunlu-Karakoyunlu Devleti” gibi.

Aynı şekilde Türk toplulukları ve boyları da, bu ikili sisteme uygun olarak bazen ikiye ayrılmıştır: “Sarı Türkiş-Kara Türkiş”, “Ak Kuman-Kara Kuman”, “Ak Hazar-Kara Hazar”, “Ong (Sağ) Kırgız-Sol Kırgız”, “Uluğ Cüz/Yüz-Kiçiğ=Küçük Cüz/Yüz” (Kazaklar), “Akkoyunlu-Karakoyunlu”, “Alkaevli (Ak çadırılı)-Karaevli (Kara çadırılı)”, “Sarıkeçili-Karakeçili” toplulukları ve boyları gibi.

Eski Türk devlet teşkilâtındaki ikili sistem, memuriyet ve unvanlarda da görülür: Hunlarda “Sol Bilge Tigin-Sağ Bilge Tigin”, Göktürklerde “Şadpıt Buyruk Beyler-Tarkat Buyruk Beyler”, Oğuzlarda “Kırk Yiğit-Kırk Kız”, Osmanlılarda “Ak Hadım Ağaları-Kara Hadım Ağaları”, “Sağ Ulûfeciler-Sol Ulûfeciler”, “Sağ Garibler-Sol Garibler”, “Sağ Kolağası-Sol Kolağası” gibi.

Tıpkı Oğuz Kağanın kurduğu teşkilâta olduğu gibi, Türkiye Selçuklu Devletinin batı uçlarında toplanan Türkmenler de, “sağ ve sol” olmak üzere iki kol halinde teşkilâtlanmışlardır. Bunlardan sağ kolun merkezi Kastamonu, sol kolun merkezi ise Ankara idi. Tarihî kayıtlara göre, XII. yüzyılın ilk yarısı içinde, birinci kolun başında “Sağ Kol Uç Beylerbeyi” olarak Kayı boyundan Hüsameddin Çoban, ikinci kolun başında da “Sol Kol Uç Beylerbeyi” olarak Seyfeddin Kızıl bulunuyordu⁹⁴.

“Sağ ve sol kol” şeklinde olan ikili düzen, Osmanlı Devletinin hem askerî hem de mülkî teşkilâtında da uygulanmıştır. Meselâ, Osmanlılarda eyaletlerin en büyük askerî ve mülkî amiri olan beylerbeyiler, “Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği” olarak ikiye ayrılmıştır. Aynı şekilde, “Kazaskerlik de, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği” olmak üzere iki kazaskerlik halinde teşkilâtlanmıştır.

⁹⁴ İbn Bibî, 1956: 138; 1996: I, 159.

İşte Türkler, Anadolu'da, ilk fetihlerden itibaren, başta yerleşim yerleri olmak üzere denizlere, göllere, dağlara, tepelere, ırmaklara, ovalara, yaylalara verdikleri isimlere kültürlerinin bu anlayışını büyük ölçüde yansıtmak suretiyle bu ülkeyi hem maddeten hem de manen Türkleştirmişlerdir. Meselâ "Akdeniz-Karadeniz", "Akhisar (Akçahisar)-Karahisar (Karacahisar)", "Akşehir (Akçakent, Akçaşehir, Akşar)-Karaşar", "Akpınar (Akçapınar)-Karaşınar", "Akdağ-Karadağ", "Akçay-Karaçay", "Akkaya (Sarıkaya)-Karakaya", "Aktaş-Karataş", "Akkışla-Karakışla", "Akburun-Karaburun", "Akköy-Karaköy", "Akkuş-Karakuş", "Aksu-Karasu", "Akova-Karaova", "Aktepe-Karatepe", "Akyazı-Karayazı", "Akkoyunlu (Akçakoyunlu)-Karakoyunlu", "İçel-Taşel (İçil-Dışel)", "Büyükçekmece-Küçükçekmece", "Keçiborlu/Kiçi/Küçükborlu-Uluborlu", "Sarıkeçili-Karakeçili", "Kışlak-Yaylak (Yayla, Yaylasun, Yayladere, Yaylakent)", "Nevşehir (Yenişehir, Yenişar)-Eskişehir", "Büyük Karalı-Küçük Karalı (Giresun)", "Gölcük-i Ulyâ-Gölcük-i Süflâ (Yukarı Gölcük-Aşağı Gölcük: Harput)" "Büyük Karkın-Küçük Karkın (Kilis)", "Yukarı Bayındır-Aşağı Bayındır (Elmalı)", "Yukarı Karaman-Aşağı Karaman (Elmalı)", "Yukarı Kaçar-Aşağı Kaçar (Hozan)", "Kızıl Elma-yı Atik-Kızıl Elma-yı Cedit (Eski Kızılelma-Yeni Kızılelma: Germasti)", "Kopuz-ı Ulyâ-Kopuz-ı Süflâ (Büyük Kopuz-Küçük Kopuz: Eleşkird)", "Âmid-i Şarkî-Âmid-i Garbî (Doğu Âmid-Batı Âmid: Diyarbakır)", "Kanak-ı Bâlâ-Kanak-ı Zîr (Yukarı Kanak-Aşağı Kanak: Yozgat)", "Sıkıntılı-yı Bâlâ-Sıkıntılı-yı Zîr (Yukarı Sıkıntılı-Aşağı Sıkıntılı: Adana)", "Tercan-ı Ulyâ-Tercan-Süflâ (Yukarı Tercan-Aşağı Tercan)", "Tuzla-yı Bâlâ-Tuzla-yı Zîr (Yukarı Tuzla-Aşağı Tuzla)", "Vakf-ı Kebir-Vakf-ı Sagîr (Büyük Vakıf-Küçük Vakıf)". Bu örnekleri, hiç kuşkusuz bu hususta yapılacak geniş bir araştırma ile daha da artırmak her zaman mümkündür.

3. Dilde Türkçe'ye Dönüş ve Millî Edebiyatın Doğuşu

"Bundan sonra hiç kimse, divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil konuşmayacak".

Karamanoğlu Mehmed Bey

Oğuz Türkleri, Büyük Selçuklu Devletini İslâm dünyasının ortasında kurduklarında (1040), onların Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde geliştirilmiş kuvvetli bir kültür ve yazı dilleri vardı. Hatta bu Türkçe, büyük Türk dildisi Kaşgarlı Mahmûd'un dediği gibi, zamanın en güçlü dili olan Arapça ile "at başı beraber gitmek" suretiyle onunla yarışmakta olup, ondan geri kalmamak-

taydı⁹⁵. Fakat Selçuklular, Orta Doğu İslâm dünyasındaki siyasî üstünlüklerine denk bir üstünlüğü, kültürel alanda kuramadılar. Daha doğrusu, onlar, kendi dillerinde, millî ve manevî değerleri yaşatacak ve geliştirecek millî bir edebiyat meydana getiremediler⁹⁶. Sarayda, orduda ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarına rağmen, edebiyatta, bilimde, dinde, tarih yazıcılığında, hukukta hep Arapça ve Farsça hâkim oldu. Yerli halkı idare etme zaruretinden dolayı da resmî yazışmalarda bazen Farsça'yı, bazen de Arapça'yı kullandılar. Böylece, Selçuklu Türkleri, bu yanlış ve hatalı kültür politikalarıyla Türk dilinin gelişmesini kesintiye uğratmış oldular. Bu vaziyette, Selçuklu Türklerinin İslâm dünyasındaki siyasî hâkimiyetleri uzun süre devam etmiş olsaydı, onların kültürlerini ve millî kimliklerini korumaları mümkün olmayabilirdi. İhmal edilmiş olan Türk kültürü de, hâkim kültürler karşısında uzun süre varlığını koruyamazdı⁹⁷. Özellikle Türk idareci zümresinin bir süre sonra Farslaşması veya Araplaşması kaçınılmaz olurdu. Nitekim, Fars ve Arap coğrafyasında kalan Türk idareci zümrelerinin âkıbeti hep böyle olmuştur.

XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, bu tehlikeli gelişmeyi önleyebilecek tarihî bir olay meydana geldi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 26 Ağustos 1071 Malazgirt zaferi ile anavatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzaklıkta Türklüğün önüne yeni ve ebedî bir yurt açıldı. Zira, Türkler, bu zaferden sonra 15-20 yıl gibi kısa bir süre içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethedip, bu ülkeyi vatan haline getirmeyi başardılar. Daha da önemlisi burada, Türk varlığını kökleştirecek ve devamlı kılacak birçok siyasî teşekkül meydana getirdiler. Bunların en önemlisi hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti idi. Fakat Türkiye Selçukluları da, zorlayıcı hiçbir sebep olmadığı halde kültür politikasında Büyük Selçuklu Devletinin yolunu izlediler. Yine devlet hayatında, bilimde, dinde, hukukta, edebiyatta, tarih yazıcılığında ve resmî yazışmalarda Farsça ve Arapça hâkim oldu. Bu kültür politikası, Türkiye Selçuklu Devletinin Moğol hâkimiyetine girip, Anadolu Türk Beyliklerinin ortaya çıkmasına kadar devam etti.

Görüldüğü gibi, Türkçe, Anadolu'da da Türkiye Selçuklularının bu yanlış ve Türklüğün aleyhine olan kültür politikaları yüzünden iki asra yakın bir süre yazı dili olarak kullanılamamıştır. Buna rağmen Anadolu Türk halkı, kendi aralarında hep Türkçe konuşmuş, destanlarını, ağıtlarını, türkülerini, bilmecelelerini,

⁹⁵ Kaşgarlı Mahmûd, 1939: I, 6.

⁹⁶ Devrin şartları düşünüldüğünde, bu hususta Selçuklu Türklerinin, mazur görülmesini gerektirecek haklı ve geçerli sebepler vardı. Bkz. Ercilasun, 2004: 436.

⁹⁷ Büyük Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Tuğrul Bey, görüşmelerini hep tercüman vasıtasıyla yapmıştır. Tuğrul Beyden sonra gelen Selçuklu hükümdarları ise, tercümana ihtiyaç kalmayacak şekilde Farsça'yı ve Arapça'yı öğrenmişlerdir.

manilerini, atasözlerini ve masallarını hep Türkçe söylemiştir⁹⁸. Fakat, bu dilin Anadolu’da henüz yazı geleneği ve grameri kurulamadığı için Türkçe yazamamıştır.

Bugünkü bilgilerimize göre, Anadolu’da XI. ve XII. yüzyıllarda yazılmış Türkçe herhangi bir eser bulunmamaktadır. Nitekim olmamasını da doğal karşılamak gerekir. Gerçekten de Türkiye Selçuklu sultanları için bu yüzyıllar, Haçlı istilâsını defetme, Bizans’ın Anadolu’yu geri alma düşüncesine son verme, Anadolu’da Selçuklu hâkimiyeti altında siyasî birliği kurma; dinî, ilmî ve medenî kurumların altyapısını oluşturma gibi yoğun faaliyetlerle geçmiştir. XIII. yüzyılda ise durum değişmeye başlamıştır. Zira, XII. yüzyılın sonlarına doğru açılmaya başlayan medreselerde birçok Türk aydını yetişmiştir. Üstelik, XIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan Moğol istilâsı, Anadolu’ya çok miktarda Türk aydınının gelmesini sağlamıştır. Anadolu medreselerinden yetişen ve İslâm ülkelerinden gelen Türk aydınları, Arapça’yı ve Farsça’yı çok iyi bilmelerine rağmen çevrenin etkisiyle artık Türkçe söylemeye ve yazmaya başlamışlardır. Meselâ, Anadolu’da Fars edebiyatının ve dilinin en büyük temsilcisi olan Mevlânâ, Türk kültürünün etkisi ve baskısı sonucunda eserlerinde yer yer Türkçe sözlere ve şiir parçalarına yer vermiştir. Oğlu Sultan Veled de, Türkçe müstakil şiirler söylemiştir. Şeyyad Hazma, Dehhanî ve Yunus Emre gibi şairler ise, tamamen Türkçe söylemişler ve yazmışlardır. Bunlardan Şeyyad Hamza, sofiyane şiirler kaleme almıştır. Dehhanî ise, Türk Divan Edebiyatının ilk temsilcisi kabul edilmektedir. Yunus Emre’ye gelince, o, tasavvufî bilgiyi ve duyguyu Türkçe ile en iyi anlatan eşsiz bir sanatkârdır. Onun şiirlerini Türk dilinin en parlak incileri arasında saymak gerekir. Öte yandan o, Anadolu’da bir Yunus Emre ekolü yaratmıştır⁹⁹. Çünkü, Yunus Emre’den sonra Anadolu’da, aynı adı taşıyan ve Yunus Emre tarzında şiir söyleyen birçok şair çıkmıştır.

Tarihî kayıtlara göre, Anadolu’da Türkçe yazılmış ilk popüler tarih kitabı “*Danışmend-nâme*”dir. XIII. yüzyılın ortalarında, Sultan II. İzzeddîn Keykâvus’un (1248-1262) emri ile İbn Alâ tarafından kaleme alınmış olan bu eserin ilk nüshası günümüze ulaşmamıştır. Bu hususta bir yargıya varmak gerekirse, “*Anadolu’da yazılı Türk edebiyatı XIII. yüzyılın ortalarında başlamıştır*” denilebilir. Bu edebiyatın dili, hiç şüphesiz, Kaşgarlı Mahmûd’un “*Divanı*”nda bütün özellikleriyle tespit edilmiş olan “*eski Oğuz Türkçe’si*” idi¹⁰⁰.

⁹⁸ Ercilasun, 2004: 436.

⁹⁹ Sümer, 1993: V, 13.

¹⁰⁰ Sümer, 1993: V, 13; Ercilasun, 2004: 442.

Öte yandan, Türkiye Selçuklu Devletinin yanlış ve Türklüğün aleyhine olan kültür politikasına karşı ilk tepki, Türkiye Selçuklu Devletinin uç bölgelerinde kendi beyliklerini oluşturmaya çalışan Türk beylerinden geldi. 1277 yılında, yanına aldığı Selçuklu şehzadesi Gıyâseddîn (Alâeddîn) Siyavuş ile Türkiye Selçuklu Devletinin merkezi Konya'yı ele geçiren Karamanoğlu Mehmed Bey, burada, adı geçen Selçuklu şehzadesini tahta çıkarıp, kendisi de onun veziri olduktan sonra ilk icraatını kültürel alanda yaptı. Mehmed Beyin bu kültürel faaliyeti; *"Bundan sonra hiç kimse, divanda (devlet dairesi), dergâhta (saray), bargâhta (resmi toplantı), mecliste (eğlence yeri) ve meydanda (çarşı, pazar) Türkçe'den başka dil konuşmayacak"* şeklinde yayınladığı bir ferman idi¹⁰¹.

Karamanoğlu Mehmed Bey, bu fermanla devleti ve toplumu yabancı kültürlerin (özellikle Fars ve Arap kültürleri) boyunduruğu altından kurtarıp, Türkçe'yi devlet ve toplum dili haline getirmek istemiştir. Fakat o, kendi fermanını kendi devrinde bile uygulama fırsatı bulamamıştır. Gerçekten de, başta Mehmed Bey olmak üzere onu takip eden herhangi bir Karaman beyinin divanından (devlet dairesi) çıkararak günümüze ulaşmış hiçbir Türkçe resmî belge bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki, Mehmed Bey, büyük bir gaye ve iddia ile ele aldığı davâsına uygun bir donanıma, yani Türkçe'yi o zaman devlet dili olarak kullanabilecek bir ekibe ve bilgi birikimine sahip değildi. *Buna rağmen Mehmed Beyin bu fermanı etkisiz kalmamış, Türk kültür tarihinde çığır açıcı bir rol oynamıştır. Her şeyden önce bu ferman, Türkiye Selçuklularının yerini alan Anadolu Türk Beyliklerinde büyük ölçüde Türkçe'ye dönüş hareketi başlatmıştır. Türkçe'ye dönüş hareketi de, millî kültürün ve bilincin kaynağı olan millî edebiyatın doğmasında ve gelişmesinde başlıca rol oynamıştır. Gerçekten de Anadolu Türk Beyliklerinin başında bulunan beyler, kendi çevrelerinde topladıkları ediplere ve bilginlere, Farsça ve Arapça yazılmış birçok eseri tercüme ettirdikleri gibi, yine onlara Türkçe eserler de yazdırmışlardır*¹⁰².

Karamanoğlu Mehmed Beyin fermanı, Anadolu'da sadece millî edebiyatın doğmasının ve gelişmesinin değil, aynı zamanda Türkçe'nin resmî dil olmasının da yolunu açmıştır. Nitekim, Anadolu Türk Beyliklerinden itibaren Farsça

¹⁰¹ İbn Bîbî, 1956: 696; 1996: II, 209; Yazıcızâde, 1902: 326. Karamanoğlu Mehmed Bey, bu fermanla sadece kendi duygu ve düşüncelerini dile getirmemiş, aynı zamanda kendisiyle çağdaş olup, millî kültürüne ve diline bağlı olan birçok Anadolu Türk aydınının da duygu ve düşüncelerine tercüman olmuştur. Nitekim, aynı dönemde Âşık Paşa da Türkçe'ye olan ilgisizlik için şu elem dolu yakınmada bulunmuştur: *"-Türk diline kimsene bakmaz idi. -Türklere hergiz (asla) gönül akmazdı. -Türk dahu bilmez idi ol dilleri. -İnce yolu, ol ulu menzilleri"*.

¹⁰² Koca, 2001: 10, 29 vd.

ve Arapça resmî dil olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiş, yerini Türkçe'ye bırakmıştır.

Karamanoğlu Mehmed Beyin yaptığı teşebbüsün müspet sonucu, özellikle Batı Anadolu uçlarında kurulan Türk Beyliklerinde görülmüştür. Anadolu Türk Beylikleri arasında Germiyân Beyliği, Türk dili ile millî edebiyat yaratmada en ön sırada gelmektedir: Devrin en büyük ediplerini, ilim ve fikir adamlarını kendi etraflarında toplayan Germiyân beyleri, onlara hem Türkçe eserler yazdırmışlar hem de Arapça ve Farsça'dan birçok eser tercüme ettirmişlerdir. Türkçe "mesnevî" (Hûrşîd-nâme) ve "siyaset-nâme" (Kenzü'l-Küberâ)¹⁰³ türünden eserleri bulunan Şeyhoğlu Mustafa, Germiyân beylerinden Süleyman-şâh'ın emri ile "Merzubân-nâme" ve "Kabûs-nâme" gibi eserleri Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ederek, Türk dilinin gelişmesine ve kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Devrin şairi Ahmed-i Dâî de, Germiyân hükümdarı II. Yakub Beyin isteği üzerine "Ta'bîr-nâme" adlı eseri Farsça'dan Türkçe'ye çevirerek, Türk dilinin gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Öte yandan, II. Yakub Bey, "Taş Vakfiyesi"nin metnini Türkçe yazdırmakla, Türkiye Selçuklularındaki Arapça vakfiye yazdırma geleneğini ve anlayışını temelinden yıkmıştır.

Germiyân (Kütahya) sarayının en büyük şairi olan Ahmedî de, Türkçe'nin inceliklerini ve ifade gücünü yansıtan büyük eserleriyle klâsik Türk edebiyatının temelini atmıştır. 8 bin beyti aşan büyük "Dîvân"ı, 8250 beyitlik "İskender-nâme"si ve 5 bin beyit tutan "Cemşîd ü Hurşîd"i, onun eserlerinin en önemlileridir. Ahmedî, manzum bir eser olan "İskender-nâme"yi Germiyân beyi Süleyman-şâh adına kaleme almıştır. Daha sonra Osmanlı Devletinin hizmetine geçen Ahmedî, bu eserine "Âl-i Osman" kısmını ilâve ederek, onu Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi'ye ithaf etmiştir. "Tevârih-i Mülûk-i Osman" adıyla anılan bu eser, günümüze ulaşan ilk Türkçe Osmanlı tarihidir¹⁰⁴.

Tıpkı Germiyân beyleri gibi, Aydınoğulları beyleri de, bilinçli bir kültür politikası izlemişlerdir. Onlar da, Türk dilinin ve kültürünün koruyucusu ve teşvikçisi olarak Arapça ve Farsça'dan birçok eser tercüme ettirmişlerdir. Meselâ, devrin bilginlerinden Sa'lebî, "Arâisü'l-Meclis" adlı peygamberler tarihini; adı bilinmeyen bir yazar da "Tezkiretü'l-Evliyâ" adlı eseri Farsça'dan Türkçe'ye ter-

¹⁰³ Beylikler döneminin önemli kaynaklarından biri olan "Kenzü'l-Küberâ"da, hükümdarların, vezirlerin, beylerin, kadıların durumu ile devrin sosyal hayatına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

¹⁰⁴ Koca, 2001: 84.

cüme ederek, Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine hizmet etmiştir. Her iki eser de, beyliğin kurucusu olan Mehmed Bey'e ithaf edilmiştir¹⁰⁵.

Aydınöğulları'ndan Mehmed Bey zamanında başlayan medenî faaliyetler (medreseler kurma) ve kültürel hamleler, halefleri Umur ve İsa Beyler zamanında da devam etmiştir. Meselâ, "*Kelile ve Dimne*", "*Süheyl ü Nevbahar*" gibi İslâm dünyasında en çok okunan eserler ile İbn Baytar'ın "*Camii Müfrefâtü'l-Edviye ve'l-Ağdiye*" adlı eseri, Umur Beyin emriyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Zira, Türkiye Selçuklu sultanları gibi Anadolu Türk beyleri de din ve hukuk biliminin yanında tıbbı da çok önem vermekteydiler.

Aydınöğulları'ndan bilgin bir zat olan İsa Bey de, devrin ilim adamlarını etrafında toplayarak, onları korumuş ve bu bilginlere hem telif eserler yazdırmış hem de tercüme yaptırılmıştır. İsa Beyin emri ile, devrin ünlü halk hikâyesi "*Hüsrev ü Şirin*"in Farsça'dan Türkçe'ye tercümesi yapılmış ve kendisine ithaf edilmiştir¹⁰⁶.

Menteşe elini (yurt) idare edenler de kültür ve bilim sever beyler idi. Onlar, Milâs, Muğla, Beçin ve Balat gibi şehirlerde yüksek tahsil veren medreseler açmışlar, ilim adamlarını himaye ve teşvik etmişlerdir. Mentеше-elinin beyleri bununla da kalmamışlar, Türkçe'nin gelişmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Meselâ İlyas Bey zamanında, yine onun emri ile bir tıp kitabı Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İlyas Bey adına ithaf edilen bu tıp kitabı, "*İlyasiyye*" adını taşıyordu. İlyas Beyin kardeşi olduğu sanılan Mahmûd Beyin isteği üzerine de, "*Bâz-nâme*" adında kuşçulukla ilgili bir eser, Farsça'dan Türkçe'ye aktarılmıştır¹⁰⁷. Mentеше eli kültür çevresinde sadece tercüme yapılmamış, çeşitli eserler de yazılmıştır. Bunların en önemlisi, Ahîliğin nizamnâmelerinden biri olan Yahya İbn Halil el-Bugâzî'nin Türkçe "*Fütüvvet-nâmesi*"dir¹⁰⁸.

Batı Karadeniz bölgesinde kurulmuş olan Candaroğulları Beyliğinin başında da bilim ve kültür sever beyler bulunmuştur. Kastamonu, özellikle Cándâroğulları zamanında Anadolu'nun en canlı kültür ve bilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Candaroğulları beyleri, yazdırdıkları ve tercüme ettirdikleri eserlerle Türk dilinin ve kültürünün Anadolu'da yerleşmesinde ve ge-

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, 1969: 105, 113

¹⁰⁶ Akın, 1968: XIV vd.; Uzunçarşılı, 1969: 113. İsa Beyin emri ve teşvikiyle yazılan eserlerin başında ünlü Tabip Hacı Paşa'nın "*Şifâü'l-Eskam ve Devâü'l-Alâm*" adlı eseri gelmektedir. İsa Bey'e ithaf edilen bu eser, zamanımıza ulaşmış olup, vaktiyle çağdaşlarına ve sonraki kuşaklara öğretici ve pratik bir rehber olmuştur.

¹⁰⁷ Uzunçarşılı, 1969: 80, 82.

¹⁰⁸ Wittek, 1986: 115 vdd., 123; A. Gölpinarlı, "Burgâzî ve Fütüvvetnâme'si", İFM, XV, (1953-54), 76-153. Bu Fütüvvet-nâme, XIV. yüzyılın son çeyreği içinde Milâs'da kaleme alınmıştır.

lişmesinde büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu eserler arasında Türkçe Kur'an-ı Kerim meali, tıp, fıkıh ve mesnevî türünden dinî, edebî ve ilmî birçok kitap yer almaktadır.

Candaroğulları beylerinden büyük imar faaliyetleriyle tanınan İsmail Bey, aynı zamanda hukuk ilminde de bilgin bir kişi idi. Onun "*Hulviyyât-ı Şâhî*" adlı Türkçe bir fıkıh kitabı bulunmaktadır.

Candaroğulları kültür çevresinde yapılmış Kur'an-ı Kerim mealinde özellikle bir husus son derece dikkati çekmektedir. Meali yapan zat, Allah karşılığı olarak genellikle Türkçe "Tanrı" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Hatta o, Tanrı kelimesinin de en eski söylenişi olan "Tengri" şeklini kullanmıştır ki¹⁰⁹, bu da Anadolu Türk aydınlarının dinî taassuptan ne derece uzak olduklarını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim meali, sadece Candaroğulları kültür sahasına mahsus bir faaliyet değildi. Bilim ve kültürsever bir kişi olan son Denizli beyi Murad Arslan da, Kur'an-ı Kerim'deki "*Fatiha ve İhlâs*" surelerinin Türkçe tefsirini yapılarak¹¹⁰, kendi çevresinde dinî kültürü sağlam bir temele oturtmak istemiştir.

Hizmetinde bulunduğu Eratnalı beylerini tasfiye ederek, kendi iktidarını oluşturmuş olan Kadı Burhaneddîn Ahmed, aynı zamanda hukuk bilgini, edip ve şair bir hükümdar idi. Millî duyguları fevkalâde kuvvetli olup, Türk kültürüne son derece bağlıydı. Farsça ve Arapça'yı çok iyi bilmesine rağmen şiirlerini hep Türkçe yazmıştır. Şiirlerini topladığı "*Dîvân*"ında 1500 gazel, 20 rübâî ve 116 tuyuğ¹¹¹ bulunmaktadır¹¹². Onun şiirlerinde İslâm tasavvufu ile birlikte kendi muhteris ve maceracı ruhunun akisleri görülmektedir. Yine onun şiirlerinde, az da olsa Azerî lehçesinin etkisi hissedilmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde bir beylik kurmuş olan Dulkadir beyleri de, medenîleşme hususunda önemli adımlar atmışlardır. Meselâ, Bozkurt Bey, büyük imar faaliyetlerinin yanı sıra şer'î ve örfî hükümlerden oluşan Türkçe bir ka-

¹⁰⁹ İnan, 1991: II, 170. Tıpkı Kur'an-ı Kerim meallerinde olduğu gibi, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled de Türkçe şiirlerinde "Allah" kavramı yerine hep Türkçe "Tengri" kavramını kullanmıştır. Msl. "*Kim göresin canun içre Tengriyi. -Gösteresin kamusuna (herkese) Tengriyi*".

¹¹⁰ Köprülü, 1980: 340.

¹¹¹ "Tuyuğ", rübâî gibi kafiyelenen dört mısralık bir şiir olup, Türklerin Dîvân şiirine getirdikleri yeni bir nazım türüdür. "Tuyuğ", bugün kullandığımız "duyu ve duygu" kelimelerinin eski şeklidir.

¹¹² Yücel, 1991: II, 209; Kadı Burhaneddîn Dîvânı, I, tıpkıbasım, İstanbul 1943, s. V.

nunnâme meydana getirerek, beyliğinin idaresini hukukî bir temele oturtmaya çalışmıştır¹¹³.

XV. yüzyılda, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgeleri ile İran ve Irak gibi geniş sahalara hükmetmiş olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin başında da, kendi dil ve geleneklerine bağlı, kavmî bilinci son derece yüksek hükümdarlar bulunmuştur. Meselâ, Karakoyunlu Cihânşâh, şair bir hükümdar olup, şiirlerini Türkçe yazmıştır. Daha da önemlisi, Cihânşâh'ın sarayında, Uygur Türkçe'si ile yazılmış bir Oğuz destanı bulunmaktaydı. O, bu destana dayanarak, kendisinin Osmanlı hükümdarı II. Murad ile aynı soydan ve akraba olduğunu söylemiştir¹¹⁴.

Tıpkı Cihânşâh gibi Akkoyunlu Uzun Hasan da, Türk geleneklerine ve Türkçe'ye bağlı bir hükümdardı. Başta Uzun Hasan olmak üzere bütün Akkoyunlu hükümdarları, soylarını Oğuz Hanın oğullarından Bayındır Hana dayandırmaktaydılar. Dolayısıyla onlar, Oğuzlardan Bayındır boyunun damgasını daima bastırdıkları paraların, gönderdikleri fermanların ve yaptırdıkları eserlerin üzerine naksettirmişlerdir. Özellikle, Uzun Hasan Beyin Diyarbakır'daki sarayında, Anadolu'da Türkçe ile yazan şairlerden Âşık Paşa'nın "Garibnâme" adlı eseri hiç elden düşmüyordu. Ayrıca Uzun Hasan, kendi devrinde, başta Kur'an-ı Kerim sureleri olmak üzere birçok eser tercüme ettirmiştir¹¹⁵.

Anadolu Türk Beylikleri arasında, Türkçe'yi, tâ başından itibaren hem resmî dil hem de edebiyat dili olarak kullanmış olan Osmanlı Beyliğidir. Millî binçileri son derece kuvvetli olan ilk Osmanlı beyleri, diğer Anadolu Türk beyleri gibi devrin en ünlü bilim ve din adamlarını etraflarında toplamışlar, onlara Farsça'dan ve Arapça'dan eserler tercüme ettirdikleri gibi Türkçe eserler de yazdırmışlardır. Onların, beyliklerini kısa sürede büyütüp geliştirmeleri ve diğer Türk Beyliklerini ortadan kaldırıp, Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti altında siyasî birliği kurmaları, Osmanlı Beyliğinin başkenti Bursa ve Edirne'yi birden cazibe merkezi haline getirmiştir. Özellikle, ortadan kaldırılan Beyliklerin daha önce saraylarında toplanmış olan bilim ve din adamları, birer birer Bursa ve Edirne sarayına taşınmışlardır. Böylece, Osmanlı sarayında bilimsel ve kültürel faaliyetler birden parlamıştır.

¹¹³ R. Yınanç, 1989: 108-119.

¹¹⁴ Sümer, 1959: 15.

¹¹⁵ Sümer, 1959: 15.

Özellikle Sultan II. Murad devri (1421-1451), millî duyguların ve Türk kültürünün çok canlı bir şekilde yaşandığı bir devir olmuştur. II. Murad, millî duyguları yüksek, Türk kültürüne ve diline bağlı bir hükümdar olup, aynı zamanda şair idi. Devrinde, Türk kültürü ve dili büyük ilgi görmüştür. II. Murad'ın Edirne sarayında tıpkı Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Mısır Memlûk saraylarında olduğu gibi halk ozanları vardı. Bunlar, kopuz eşliğinde Türk destanlarını devlet adamlarının huzurunda çalıp söylemekteydiler¹¹⁶. Daha da önemlisi, II. Murad'ın sarayı âdeta bir “*edipler meclisi ve bilimler akademisi*” gibiydi. Burada toplanan “*Şirvanlı Muhammed bin Mahmûd, Bedr-i Dilşad, Şeyhî, Hatipoğlu, Devletoğlu Yusuf, Yazıcı oğullarından Ali, Mehmed ve Ahmed Bîcan kardeşler ile Süleyman Çelebi* (Süleyman Çelebi zamanı, 1409)” gibi edipler ve bilim adamları, Türk kültürünün temel eserlerini yazmışlardır. Bunlardan Süleyman Çelebi'nin, “Mevlid” adıyla tanınan “Vesiletü'n-Necat” adlı eseri, Türk dinî kültürünün hiç şüphesiz rakipsiz, en canlı, en yaygın ve en uzun ömürlü eseri olmuştur¹¹⁷.

Yine Sultan II. Murad zamanında sağlam ve derin bir tarih görüşü ortaya konmuştur: İlk defa II. Murad devrinde ortaya çıkmaya başlayan Osmanlı kroniklerinde, Türk tarihi, Türk soyunun atası olan Oğuz Kağan ile başlatılmıştır. Bu kitaplarda, genellikle ilk Osmanlı beyi Ertuğrul Gaziden başlanıp Oğuz Kağana, hatta Nuh peygambere kadar ulaşan uzun bir soy kütüğü verildikten sonra, Karahanlı ve Türkiye Selçuklu Devletlerinden kısaca bahsedilerek, Osmanlı tarihine geçilmiştir¹¹⁸.

Millî tarih bilincine sahip olan ilk Osmanlı beyleri, Türk kültürünün sembollerini de ihmal etmemişler, özellikle bu sembolleri eserlerine yansıtmışlardır. Meselâ onlar, ilk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Beyin “*ok ve yay*” işaretlerinden oluşan tuğrasını¹¹⁹, sivilize etmek ve ona bir sanat özelliği kazandırmak suretiyle Osmanlı Devletinin sonuna kadar kullanmışlardır. Osmanlı beyleri, aynı şekilde, mensup oldukları boyun (Kayı boyu) damgasını da, bir süre paralarına,

¹¹⁶ Sümer, 1993: VI, 15.

¹¹⁷ Ercilasun, 2004: 449.

¹¹⁸ Osmanlılarda, ilk kroniklerden sonra Türk tarihini Oğuz Kağan ile başlatma anlayışından vazgeçilmiştir. Artık bundan sonra Osmanlı tarihçileri Türk tarihini ya Hz. Adem ile, ya İslamiyet'in doğuşuyla, ya da Osmanlı Beyliğinin kuruluşu ile başlatmışlardır. Türk tarihinin başlangıcını Göktürlere, Hunlara ve eski medeniyetlere (Msl. Sumer) dayandıran tarih görüşü Atatürk'e aittir. Bu tarih görüşü, 1932 toplanan I. Tarih Kongresinden sonra bütün Türk tarihçilerinde hâkim anlayış olmuştur.

¹¹⁹ Ebû'l-Ferec Tarihî, 1945: I, 298; Cahen, 1943-45: 167-172.

silâhlarına ve at zırhlarına nakşettirmişlerdir¹²⁰. Yine millî tarih bilincinin doğal bir sonucu olarak, Fatih Sultan Mehmed torunlarından (Sultan II. Bayezid'in oğulları) birine "Oğuzhan", diğerine de "Korkut" ismini vermiştir.

Sultan II. Murad, Osmanlı Devletini Türkiye Selçuklu Devletinin varisi ve devamı saydığı için Selçuklulara son derece önem vermiştir. Bu düşünce ile o, Yazıcızâde Ali'ye, İbn Bîbî'nin "*Selçuk-nâmesi*"ni Türkçe'ye çevirtmiştir (1436). Öte yandan, Yazıcızâde Ali, Selçuk-nâme'yi sadece Türkçe'ye aktarmakla kalmamış, devrin anlayışına uyararak, eseri Oğuz gelenekleriyle süslemiştir. Çünkü, XV. yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz gelenekleri hâlâ canlı olarak yaşamaktaydı.

Burada özellikle belirtmeliyiz ki, Beylikler devrinin Türkçe'si ile Osmanlı devrinin Türkçe'si sadelik bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Beylikler devrinde kullanılan dil, Türkçe kelimelerin çokluğu ve sadeliği bakımından kendisini gösterirken, Osmanlı Türkçe'si de II. Murad devrinden itibaren gittikçe artmış olan Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu ile dikkati çekmektedir. Öyle ki, Osmanlı devrinde yazılan ve tercüme edilen bazı eserlerin dili, Arapça ve Farsça kelimelerin çok fazla kullanılması yüzünden o devirde yaşayanlar tarafından bile anlaşılmıyordu. Bu duruma ilk tepkiyi de, bizzat Sultan II. Murad göstermiştir. Sultan Murad, Farsça'dan tercüme edilmiş bir siyasetnâme kitabı olan "Kabusnâme" için, "Hoş kitabdur ve içinde çok faydeler (fayda, yara) ve nasihatlar vardır; amma Farisi dilinedür. Bir kişi Türkiye (Türkçe'ye) terceme (tercüme) itmiş veli (fakat) ruşen (aydınlık) değül, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halavet (tatlılık) bulmazız. Velikin (fakat) bir kimse olsa ki, kitabı açık tercemeitse, tâ ki, mefumundan gönüller hazz alsa" şeklinde sözlerle tercüme beğenmediğini söyleyerek, eseri yeniden sade bir dille tercüme ettirmiştir¹²¹.

II. Murad'tan sonra sade ve temiz Türkçe anlayışı devam etmemiştir. Türkçe, XV. yüzyıldan sonra sadeliğini kaybetmeye başlamış ve bu durum, aşırı bir özentî yüzünden gittikçe hızlanmıştır. Sonunda Osmanlı Türkçe'si halkın anlamadığı bir zümre dili haline gelmiştir. Osmanlı Devletinin son döneminde milliyetçi Türk aydınlarının gayretiyle tekrar sade ve temiz Türkçe'ye dönüş hareketi başlamış olup, bu hareket Atatürk'ün dil ve kültür politikası sayesinde

¹²⁰ Sırbistan Cumhuriyeti'nin Belgrat Askerî Tarih Müzesindeki Osmanlılara ait bir at yüz zırhında Kayı boyunun damgası bulunmaktadır.

¹²¹ Yavuz, 1983: 16.

kesin ve son şeklini almıştır. Fakat, Atatürk'ten sonra gelen devlet ve siyaset adamlarının ilgisizliği yüzünden dilimiz tekrar kirlenmeye başlamıştır^(*). ©

(*) Bu mütevazı makale, Anadolu'nun fethinde, Türk vatanı haline getirilmesinde, korunmasında ve savunulmasında, özellikle izledikleri bilinçli kültür politikalarıyla yeniden Türkçüğe dönüş hareketi başlatarak, Türkçe'nin geliştirilip kökleştirilmesinde, Türk millî ruhunun uyandırılıp yüceltilmesinde, Türk manevi hayatının zenginleştirilip yükseltilmesinde başlıca rol oynayan Anadolu Türk beylerinin ve ediplerinin kutlu anısına ithaf olunmuştur. Ruhları şad, mekanları cennet olsun.

KAYNAKLAR

- Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm*, haz. Muhammed Cevad Meşkür, Tehran 1350/1971.
- Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-nâme, I-II.*, haz. E. Merçil, İstanbul 1977.
- Akın, Hikmet; *Aydınoğulları Tarihi*, Ankara 1968.
- Aksarayî, (Kerîmüddîn Mahmûd); *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, yay. O. Turan, Ankara 1944; çvr. M. Öztürk, Ankara 2000; *Die Seldschuken Geschichte der Aksarayî*, Alm. çvr. F. Işiltan, Leipzig 1943.
- Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus 2000.
- Anna Kommena, *Alexiad*, (Malazgirt Sonrası), çvr. B. Umar, İstanbul 1996.
- Anonim *Selçuk-nâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III*, yay. ve çvr. F. N. Uzluğ, Ankara 1952.
- Aslanpa, Oktay, *Türk Sanatı, II*, İstanbul 1973.
- Barthold, V.V.; *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K.Y. Koprıman-İ. Aka, Ankara 1975.
- Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988.
- Baykara, Tuncer; *Doğu Anadolu=Türkmenia (Türkmen Ülkesi), Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, 61-66.
- Baykara, Tuncer; *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985.
- Bayram, Mikal; *Ahî Eoran ve Ahî Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991.
- Cahen, Claude, La Tuğra Seljukide, *Journal Asiatique*, 234, (1943-45), 167-172.
- Cahen, Claude; *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968; *La Turquie Pré-Ottomane*, İstanbul-Paris 1988; *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çvr. Y. Moran, İstanbul 1984.
- Cahen, Claude; *Selçukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade*, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 56, (1960), 21-31.
- Cahen, Claude; *Turco-Byzantina et Oriens Christianus*, "İbn Sa'îd L'Asie Mineure Seldjuqide", London 1974, 41-50.
- Cenabî Mustafa Edendi, *el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, henüz basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M. Kesik, İstanbul 1994.
- Çağatay S.-Tezcan, S.; *Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi; Soğdça Buğut Yazıtı*, *Türk Dili Araştırmaları Yılığı (Belleten)*, Ankara 1975-76, 245-252.
- Çay, Abdulhalûk; *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.
- Çetin, Osman; *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981.
- Danişmend, İsmail Hami; *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1966.
- De Groot, J.J.M.; *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig 1921.
- Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II.*, çvr. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1945-1950.
- Ercilasun, Ahmet B.; *Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004.

- Eröz, Mehmet, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.
- Gordlevski, V.; *Anadolu Selçuklu Devleti*, çevr. A. Yaran, Ankara 1988.
- Gökalp, Ziya; *Kitaplar, I, Hazırlayanlar: Ş. Beysanoğlu-Y. Çotuksöken, F. Kırzioğlu-M. Koç-S. Koz*, İstanbul 2007.
- Gündüz, Tufan; *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara 1997.
- H. Nihal-Ahmed Naci, Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri, *TM, II*, 1926, 243-260.
- Halaçoğlu, Yusuf; Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı*, Ankara 1995, 40-52.
- Hamdullâh Müstevfî (Kazvîni); *Târîh-i Güzîde*, yay. Abdu'l-Hüseyn Nevâi, Tehran 1381.
- Hüseyn Hilmi, *Sinop Kitâbeleri*, 1339, 1341.
- İbn Battûta *Seyahatnâmesi*, I, çevr. A. S. Aykut, İstanbul 2004.
- İbn Bibi, (Hüseyn b. Muhammed Ali el-Ca'ferî); *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, Ankara 1956, yay. N. Lugal-A. S. Erzi, I, Ankara 1957; çevr. M. Öztürk, I, Ankara 1996; Yazıcızâde Ali, *Histoire des Seldjucides D'Asie Mieuse, III, IV*, yay. Th. Houtsma, Leiden 1902; Duda, W. H.; *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhagen 1959.
- İbnü'l-Esîr; *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX-XII, yay. C.J. Tornberg, Beyrut 1979; çevr. A. Özeydin, IX-XII, İstanbul 1987.
- İnan, Abdülkadir; *Makaleler ve İncelemeler, I*, Ankara 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972.
- Kaşgar, Mehlika Aktok; *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.
- Kaşgarlı Mahmûd; *Dîvânü'l-Lugati't-Türk, I*, çevr. N. Atalay, Ankara 1939.
- Kienitz, Friedrich Karl; *Büyük Sancağın Gölgesinde*, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.
- Koca, Salim; *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Trabzon, 2001.
- Koca, Salim; *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997.
- Koca, Salim; *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005.
- Koca, Salim; *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997.
- Koca, Salim; *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Ankara 2003-a.
- Koca, Salim; *Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*, Çorum 2003-b.
- Koca, Salim; Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika, *Erdem*, 8/23, (1996), 465-484.
- Koca, Salim; Ahilerin Türkiye Selçuklu Devrindeki Rollerini, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara, 2007, 297-311.
- Konyalı, İbrahim Hakkı; *Konya Tarihi*, Konya 1964.

- Koşay, Hamit Zübeyir; Malazgirt'te Buluşanlar, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, (1972), 69-76.
- Köprülü, M. Fuad; *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980.
- Köprülü, Mehmed Fuad; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 1972.
- Köylerimiz*, T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Genel Yayın No.:327. 1982.
- Köymen, Mehmet Altay; Malazgirt Meydan Muharebesinde Rol Oynayan Unsurlar, *Millî Kültür*, I/8, (1977), 6-11.
- Köymen, Mehmet Altay; Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi, *Belleten*, LIII, 206, (1989), 375-379.
- Köymen, Mehmet Altay; Miriyokefalon Meydan Muharebesi, *Millî Kültür*, I/9, (1977), 26-30.
- Köymen, Mehmet Altay; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989.
- Köymen, Mehmet Altay; *Tarihin Işığında Anadolu Savunması*, Ankara 1990.
- Köymen, Mehmet Altay; Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat, *Türk Dün-yası Tarih Der.*, 65, (1992), 16-27.
- Michel le Syrien, *Cronique de Michel le Syrien*, III., Fr. çvr. J. B. Chabot, Paris 1905.
- Moule, A.C.-Pelliot P.; *Marco Polo. The Description of the World*, London, 1938.
- Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, II, yay ve çvr. A. Öngül, İzmir 2001
- Nakracas, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çvr. İ. Onsunoglu, İstanbul 2005.
- Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, çvr. F. Işıltan, Ankara 1986.
- Pauthier, M.G.; *Le Livre de Marco Polo*, Paris 1865.
- Ramsay, W. M.; *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, çvr. M. Pektaş, İstanbul 1960.
- Roux, Jean-Paul; *Türklerin Tarihi*, çvr. G. Üstün, İstanbul 1995.
- Savvides, A. G. C.; *Byzantium in Near Est*, Selanik 1981.
- Selçuklu Tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası*, Ankara 1971.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Ankara 1972.
- Sümer, Faruk, Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış, *B.T.T.D.*, V, 75, (1993), 6-13.
- Sümer, Faruk, Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış, *B.T.T.D.*, VI, 76, (1993), 10-16.
- Sümer, Faruk; Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?, *Belleten*, 24, (1960), 567-594.
- Sümer, Faruk; Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri, *Türk Yurdu*, 272, (1959), 13-14.
- Sümer, Faruk; *Türk Devletleri Tarihinde Şâhıs Adları*, I, II, İstanbul 1999.
- Sümer, Faruk; Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış, *B.T.T.D.*, IV, 74, (1993), 4-13.

- Sümer, Faruk; Türk Kültür Tarihine Umumî Bir Bakış, *DTCFD*, XX/3-4, (1962), 213-244.
- Sümer, Faruk; XV. Yüzyılda Türk Âleminde Millî Şuurun Canlanması, *Türk Yurdu*, 274, (1959), 13-15.
- Sümer, Faruk-Sevim, Ali; *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1971.
- Şikarî, *Karaman Oğulları Tarihi*, yay. M. Koman, Konya 1946.
- Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı* (Tebliğler), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1995.
- Texier, Charles; *Küçük Asya, I-III*, çvr. A. Suat, haz. K.Y. Koprıman ve M. Yıldız, Ankara 2002.
- Turan, Osman; Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı, *Türk Yurdu*, 6, (1959), 2-8.
- Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.
- Turan, Osman; Selçuklu Devri Vakfiyeleri. I. Şemseddin Altun -Aba Vakfiyesi ve Hayatı, *Belleten*, XLII, 42, (1947), 208-211.
- Turan, Osman; Selçuklu Kervansarayları, *Belleten*, X, 39, (1946), 471-496.
- Turan, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980.
- Turan, Osman; *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971.
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çvr. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış, III. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, 287-306.
- Ülkütaşır, M. Şakir; *Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihî Eserler*, T.T.A.E.D., V, (1949), 112-151.
- Varlık, Mustafa Çetin; Anadolu Beylikleri, *Büyük İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1988, 483-596.
- Wels, H. G.; *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972.
- Witteck, Paul; Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları, çvr. M. Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, (1970), 193-240.
- Witteck, Paul; *Menteşe Beyliği*, çvr. O. Ş. Gökyay, Ankara 1986.
- Yavuz, Kemal; XIII-XVI Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri, *Faruk K. Timutaş'a Armağan*, İstanbul 1983, 9-57.
- Yınanç Refet; *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.
- Yınanç, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Yücel, Yaşar; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I, II*, Ankara 1991.
- Zahîreddin Nişâbüri, *Selçuk-nâme*, yay. Ebû Hamid Muhammed bin İbrahim, Tehran 1332.